॥ श्रीहरिः ॥

વૈષ્ણવસંક્ષિપ્તાહ્નિક.

ધર્મશાસ્ત્રના આધારથી

સુદામાપુરી (પોરબંદર) નિવાસી

ગોસ્વામિશ્રીવલ્લભાત્મજ

શ્રીજીવનાચાર્યજીમહારાજે

સંગ્રહ કરી

મુંબઈમાં

ગુજરાતી છાપખાનામાં છપાવી

પ્રસિદ્ધ કર્યું.

સંવત્ ૧૯૬૬—શકે ૧૮૩૧.

॥ શ્રીહરિઃ ॥

વૈષ્ણવસંક્ષિપ્તાહ્નિક.

ધર્મશાસ્ત્રના આધારથી

સુદામાપુરી (પોરબંદર) નિવાસી

ગોસ્વામિશ્રીવલ્લભાત્મજ

શ્રીજીવનાચાર્યજીમહારાજે

સંગ્રહ કરી

મુંબઈમાં

ગુજરાતી છાપખાનામાં છપાવી

પ્રસિદ્ધ કર્યું.

સંવત્ ૧૯૬૬—શકે ૧૮૩૧.

॥ શ્રીહરિઃ ॥

પ્રસ્તાવના.

સર્વ સુજ્ઞજનોને વિદિત છે કે બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય અને વૈશ્ય એ ત્રૈવર્ણિકને વેદોક્ત સંસ્કારનો અધિકાર છે તે પ્રમાણે વેદોક્ત સંસ્કાર થયાથી વૈદિક સર્વ કર્મો (સંધ્યાથી આરંભીને સોમયાગ પર્યંત) કરવાનો અધિકાર ત્રૈવર્ણિકને સમાન શાસ્ત્રપ્રાપ્ત છે, અને તે પ્રમાણે સત્યયુગથી તે દ્વાપરયુગસુધી ત્રૈવર્ણિક વેદોક્ત સંસ્કારથી સંસ્કૃત થતા હોવાને લીધે તેઓને ત્યાં અગ્નિહોત્રાદિક હોવાના ઇતિહાસો મહાભારત તથા પુરાણાદિકમાં જોવામાં આવે છે. પરંતુ આજ સમય એવો આવી ગયો છે કે બ્રાહ્મણોમાં પણ વૈદિક સંસ્કાર હોવા છતાં વૈદિક કર્મો જોવામાં આવતાં નથી, ત્યાં ક્ષત્રિય તથા વૈશ્યોની તો વાત જ શી કરવી? તેથી ક્ષત્રિય તથા વૈશ્યોમાં પ્રાયઃ વૈદિક સંસ્કાર લુપ્ત થઈ ગયો છે એ અતીવ શોચનીય વાત છે.

ત્રૈવર્ણિક વેદોક્ત સંસ્કારવાળા છે તેઓને માટે આજના સમયમાં બની શકે તેવું આહ્નિક અમારા તરફથી પ્રસિદ્ધ થયે ઘણાં વર્ષો થયાં છતાં તે પ્રમાણે સંધ્યાદિક કર્મો કરનારા પણ બહુ જ થોડા જોવામાં આવે છે. એ પણ એક કાલનો જ મહિમા છે.

ત્રૈવર્ણિકમાંથી જેઓને વેદોક્ત સંસ્કાર થયો નથી તેવા ક્ષત્રિય તથા વૈશ્યો ઘણા જોવામાં આવે છે. તો તેવા વેદોક્ત સંસ્કારરહિત ક્ષત્રિય તથા વૈશ્યોને શૂદ્ર પ્રમાણે શાસ્ત્રમાં ગણેલા છે એટલે જેટલાં કર્મ જે વિધિ પ્રમાણે કરવાનો શૂદ્રને અધિકાર છે તેટલાં જ કર્મ તે વિધિપ્રમાણે વેદોક્ત સંસ્કારરહિત ક્ષત્રિય તથા વૈશ્યોને કરવાનો અધિકાર શાસ્ત્રમાં કહેલો છે, તેથી તેઓને માટે આ આહ્નિક જૂદું પ્રસિદ્ધ કરવાની જરૂર જણાતાં ધર્મશાસ્ત્રને આધારે આહ્નિક તૈયાર કરી છપાવવામાં આવ્યું છે. તેમાં સ્થળે સ્થળે શૂદ્રને કરવાનું જણાવવામાં આવેલ છે તેનું તાત્પર્ય એવું છે કે વેદોક્ત સંસ્કાર વગરના જે ક્ષત્રિય તથા વૈશ્યો છે તેઓને શૂદ્રસમાન કર્મ કરવાનો અધિકાર શાસ્ત્રમાં કહેલો હોવાથી દીલગીરી સાથે તેઓનો સમાવેશ પણ શૂદ્રમાં કરવામાં

આવેલો છે. તો પણ જો વેદોક્ત સંસ્કારરહિત ક્ષત્રિય તથા વૈશ્યોને વેદોક્ત કર્મ કરવાનો અધિકાર પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા થશે તો તેઓને શાસ્ત્રવિધિપ્રમાણે પ્રાયશ્ચિતાદિક કરાવી વેદોક્ત સંસ્કાર કરવામાં આવશે. માટે અમે શ્રીહરિપાસે એવી પ્રાર્થના કરીએ છીએ કે વેદોક્ત સંસ્કારરહિત ક્ષત્રિય તથા વૈશ્યોને પ્રાયશ્ચિત કરી વેદોક્ત સંસ્કાર કરાવવામાં અભિરુચિ થાઓ. तथास्तु,

અનુક્રમણિકા.

વિષય.	પૃષ્ઠ
૧ મંગલાચરણમ્...	૧
૨ મલમૂત્રત્યાગ વિધિ.	૨
૩ શૌચ વિધિ.	૩
૪ ગંડૂષ વિધિ.	૪
૫ દંતધાવન વિધિ.	૪
૬ સ્નાન વિધિ.	૫
૭ તિલક વિધિ.	૬
૮ મુદ્રા વિધિ.	૮
૯ ભગવત્સેવા	૯
૧૦ જપ વિધિ.	૧૩
૧૧ નિત્ય પાઠ કરવાનો ક્રમ.	૧૪
૧૨ દાન વિધિ	૧૫
૧૩ મહાપ્રસાદ લેવાનો વિધિ.	૧૬
૧૪ ભોજન સંબંધી જાણવાની બાબતો.	૧૭
૧૫ અનાચારોથી બચવાની સૂચના.	૧૮
૧૬ સાયંકાલે વર્ત્તવાનો વિધિ.	૧૯
૧૭ સત્સંગ.	૧૯
૧૮ શયન વિધિ.	૨૧
૧૯ શયન સંબંધી જાણવા જેવી બાબતો.	૨૧
૨૦ કર્મકાંડ સંબંધી જાણવા જેવી બા૦	૨૨
૨૧ ભક્તિ માર્ગ સંબંધી જાણવા જેવી બા૦	૨૬
૨૨ અન્યાશ્રય.	૩૬

॥ श्रीहरिः ॥

श्रीमद्गोवर्द्धनधरो विजयतेतराम्.

श्रीमन्मथमोहनो विजयते.

वैष्णवाह्निक.

अर्थात्

वैष्णवोनुं संक्षेपमां नित्यकर्तव्य—

मंगलाचरणश्लोक—

वेदादिप्रतिपादितं निजकृते स्वेनैव सम्बोधितम् धर्मं त्रातुमिहावतारसिको योऽनन्यभक्तप्रियः ॥ कामद्वेषभयादिभिः स्वविषयैरप्युद्धरन् यः सदा स श्रीमन्मथमोहनो विजयतां सर्वार्थसंसिद्धिदः ॥ १.॥

अर्थ—वेद वगेरे (स्मृति पुराणादिक अने ईतिहासादिकमां) जेनुं प्रतिपादन करेलुं छे. पोताना भक्तोने (तेवा धर्मनुं) स्वरूप बतावी तेनुं फल पोताने अर्पाववा माटे पोते ज श्रीमद्भगवद्गीता अने श्रीमद्भागवतादिकमां) सारी रीते उपदिष्ट करेला धर्मनी रक्षा करवा माटे आभूतलपर अवतार धारण करवामां रसिक जे (अनन्य भक्तो मने प्रिय छे. एम प्रतिपद पोते आज्ञा करी छे. तेथी) अनन्य भक्तप्रिय छे. (अर्थात् अनन्य भक्तो तेमने प्रिय छे अने अनन्य भक्तोने ते प्रिय छे.) काम, द्वेष—भय—क्रोध—स्नेह अने संबंध वगेरे पण जो हमेशां पोता विषयक करनारा होय तो तेवाओनो पण जे उद्धार करनारा छे. ते सर्व अर्थनी सारी रीते सिद्धि आपनारा श्री मदनमोहनजी (कामदेवने पण मोहित करनार) श्रीकृष्ण विजय पामो. (अर्थात् सर्वदा सन्निधिमां बीराजो) ॥ १ ॥

मनुष्यमात्रने उचित छे के धर्म अने आयुष्यनी वृद्धि तथा रक्षण माटे सदा ब्राह्म मुहुर्तमां ज जागवुं. रात्रिना चोथा प्रहरनुं

ત્રીજું મુહૂર્ત એટલે પાછલી ચાર ઘડી રાત્રિ રહે તે બ્રાહ્મ મુહૂર્ત કહેવાય છે. જાગવાને માટે એજ સમય ઉત્તમ કહેલો છે. એટલું વેહેલું ન ઉઠાય તો બે ઘડી રાત્રિ રહે ત્યારે તો અવશ્ય જાગવુંજ કારણ કે તે પછી તો સૂર્યોદય ગણાય છે. સૂર્યોદય થયા પછી જાગવાનું ધર્મશાસ્ત્રના ગ્રંથોમાં પ્રાયશ્ચિત્ત લખેલું છે માટે સૂર્યોદયની પહેલાંજ જાગવું અને જાગતાંજ પ્રથમ ભગવદ્ધર્મરૂપ પોતાના કંઠમાં રહેલી તુલસીની માંલાનો દર્શન પૂર્વક સ્પર્શ કરી તથા શ્રીજી વગેરે સ્વરૂપની છબીનાં દર્શન કરી શ્રી હરિનું તથા ગુરૂનું સ્મરણપૂર્વક ધ્યાન કરવું. તેનો ક્રમ નીચે પ્રમાણેઃ–

(૧) શ્રી ગોવર્દ્ધનનાથજી. (૨). શ્રી નવનીત પ્રિયજી. (૩) શ્રી મથુરેશજી. (૪) શ્રી વિઠ્ઠલેશરાયજી. (૫) શ્રી દ્વારકાનાથજી. (૬) શ્રી ગોકુલનાથજી. (૭) શ્રી ગોકુલચંદ્રમાજી. (૮) શ્રી મદનમોહનજી. (૯) શ્રી નટવરલાલજી. (૧૦) શ્રી બાલકૃષ્ણજી. (૧૧) શ્રી બલદેવજી. (૧૨) શ્રી યમુનાજી. (૧૩) શ્રી ગિરિરાજજી. (૧૪) તથા ગુરૂદેવના સેવ્યસ્વરૂપ. (૧૫) તથા પોતાના સેવ્યસ્વરૂપ. (૧૬) શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજી. (શ્રી મહાપ્રભુજી) (૧૭) ગોસ્વામિ શ્રી વિઠ્ઠલનાથજી. (શ્રી ગુસાંઈજી) તથા તેમના સાત પુત્રો (૧) શ્રી ગિરિધરજી. (૨) શ્રી ગોવિંદરાયજી. (૩) શ્રી બાલકૃષ્ણજી. (૪) શ્રી ગોકુલનાથજી. (૫) શ્રી રઘુનાથજી. (૬) શ્રી યદુનાથજી. (૭) શ્રી ઘનશ્યામજી. તથા પોતાના નિવેદનમંત્રોપદેષ્ટા જે ગુરૂ હોય તે સર્વેનાં નામોચ્ચારણ કરવાં.

તેમજ શ્રી હરિરાયજી વિગેરે ગોસ્વામિ બાલકોના કરેલા બીજા પણ પ્રાતઃસ્મરણ વગેરેના શ્લોકો તથા પ્રાતઃસ્મરણીય અષ્ટ છાપનાં કીર્તનો તેમજ પ્રાચીન ધોળો તથા શ્રી યમુનાજીના કીર્તનો વગેરે જેટલા બની શકે તેટલા ઉચ્ચારણ કરવા. તે ન બની શકે તોપણ ઉપર પ્રમાણે નામોચ્ચારણ તો અવશ્ય કરવા. તે પછી જેટલું બની શકે તેટલું અષ્ટાક્ષર મંત્રનું ઉચ્ચારણ કરવું. ત્યાર બાદ પોતાનાં માતા પિતા જો વિદ્યમાન હોય તો તેમનું વંદન્ કરવું. અનંતર શૌચ (મલ ત્યાગ) માટે જવું.

મલમૂત્ર ત્યાગ વિધિ.

મલત્યાગ કરવા જતી વખતે સાથે જલપાત્ર મોહોટું લઈ જવું. જંગલમાં જવું હોય તો. ગામથી દૂર નૈઋત્ય (દક્ષિણ અને પશ્ચિમ

દિશાનો મધ્ય ભાગમાં જવું. અને જો ઘેર જવું હોય તો દિશાનો વિચાર રાખી શકાતો નથી. અનુકૂલતા હોય તો દિવસે ઉત્તરમુખે તથા રાત્રિયે દક્ષિણમુખે બેસવું. અને બેસતાં પેહેલાં **મુખનાસિકા** તથા **મસ્તકને** વસ્ત્રથી વીંટી લેવાં. **મલમૂત્રત્યાગ** કરતી વેળા **બોલવું નહીં**. અને **થુંકવું** પણ **નહીં**.

દેવાલય સંબંધી સ્થલમાં, **જલાશયની સમીપમાં**, ગોશાળામાં, **ખેડેલા** ખેતરમાં, **લીલા** ઘાસ ઉપર તથા **રાજમાર્ગ** વિગેરે સાર્વજનિક ઉપયોગી સ્થાનોમાં કદી પણ **મલમૂત્રત્યાગ** કરવા માટે બેસવું નહી.

શૌચ વિધિ (હાથ પગ ધોવાનો વિધિ).

મલમૂત્રત્યાગ કર્યા પછી હાથ વગેરે ધોવાનો વિધિ તથા તેનું પ્રમાણ વિષ્ણુસ્મૃતિ. અધ્યાય ૬૦

एका लिङ्गे गुदे तिस्रस्तथैकत्र करे दश ॥
उभयोः सप्त दातव्या मृदस्तिस्रस्तु पादयोः ॥ १ ॥

અર્થ—મૂત્રેંદ્રિયને એકવાર, ગુદાને ત્રણવાર, ડાબા હાથને દશવાર, બન્ને હાથ ભેગા કરી સાતવાર અને બન્ને પગને ત્રણ ત્રણ વાર **મૃત્તિકા** (માટી) લગાડવી.

જે જે **અંગોમાં** જેટલી જેટલી વખત **મૃત્તિકા** લગાવંવામાં **આવે** તેટલી તેટલી વખત **જલથી** તે તે અંગો ધોવાં. અને **પગ** ધોયા **પછી** ફરી બન્ને **હાથ** ભેગા કરી ત્રણવાર **મૃત્તિકા** લગાવી **જલથી** ધોઇ નાંખવા. **મૃત્તિકા** લેવાનું પ્રત્યેક વખતનું પ્રમાણ લીલાં **આમળાં** જેટલું સમજવું. શુદ્ધિનું તાત્પર્ય ગંધલેપની નિવૃત્તિ માટે છે. અર્થાત્ કોઇ પણ પ્રકારની **વાસ** તથા **લેપને** મટાડવા માટે છે.

દિશાએ જવાનું **પાત્ર** હંમેશ જાુદુજ[1] રાખવું. એટલે દિશાએ જવાના કામ શિવાય બીજા કાર્યમાં તે **પાત્રનો** ઉપયોગ ન કરવો.

૧–ઘણું કરીને **ત્રાંબાનું** લેવું. તેનું કારણ એવું છે કે **પીત્તલનું** વાસણ **શૌચ** (**ખરચુ**) માટે લઈ જઇએ તો તેની શુદ્ધિ થતી નથી છતાં કેટલાએક પીતલનું વાસણ લઈ જાય છે. અને **મૃત્તિકાથી** માંઝીને ખાવા પીવાના ઉપયોગમાં લેય છે તે **અસદાચાર** છે અને **ત્રાંબાનું** પાત્ર લઈ ગયા હોઇએ તે માંઝીને અગ્નિમાં તપાવી **લુણ ખટાઇથી** માંઝીએ એટલે શુદ્ધ થાય છે. એમ **ધર્મશાસ્ત્રમાં** લખેલું છે. માટે **અશુદ્ધિનો** પ્રચાર ન થવા માટે **શૌચાર્થ ત્રાંબાનું પાત્ર** લઇ જવું આ **ઉત્તમ** પક્ષ છે અથવા **તુંબડું** લઇ જવું એ **અતિ ઉત્તમ છે.**

એ ઉત્તમ છે. પણ જો તેમ ન બની શકે તો તે પાત્રને સારી પેઠે ત્રણવાર મૃત્તિકાથી અથવા ગાયના છાણથી શુદ્ધ કરી તેટલીજ વાર જલથી ધોઈ બીજા ઉપયોગમાં લેવું આ મધ્યમ પક્ષ છે. આ-માત્ર જંગલમાં સાફ જગા હોય ત્યાં જનારને માટે જ છે. સંઢાસ વિગેરેમાં જનારને માટે નથી.

મૂત્ર ત્યાગ કર્યા પછી શુદ્ધિ કરવા વિષે દક્ષસ્મૃતિમાં લખ્યું છે કેઃ-

एका लिङ्गे तु सव्ये त्रिरुभयोर्मृद्द्वयं स्मृतम् ॥

અર્થ-મૂત્રેંદ્રિયને એકવાર, ડાબા હાથને ત્રણવાર અને બન્ને હાથને ભેગા કરી બેવાર મૃત્તિકા લગાડવી અને તેટલીજવાર તે તે અંગો જલથી ધોવાં.

હાલના સમયમાં ઘણુંકરીને ઘણા લોકો મૂત્ર ત્યાગ કર્યા પછી તદ્દન શુદ્ધિ કરતાજ નથી શાસ્ત્રીય વિચાર કરતાં એ મોહોટો અનાચાર છે. તેથી જો ઉપર કહેલી રીતે શુદ્ધિ ન બની શકે તોપણ છેવટ જલથી મૂત્રેંદ્રિય, હાથ, પગ અવશ્ય ધોઈ ચાર કોગળા કરવા.

ગંડૂષ અર્થાત્ કોગળા કરવાનો વિધિ.

કયે કયે વખતે કેટલા કેટલા કોગળા કરવા તે વિષે શાસ્ત્રકારોયે નીચે પ્રમાણે કહ્યું છે. નાગદેવીય આહ્નિક પ્રદીપમાં.

मूत्रे पुरीषे भुक्तान्ते रेतः प्रस्रवणे तथा ॥
चतुरष्टद्विषट्द्वयष्ट गंडूषैः शुद्धिमाप्नुयात् ॥ १ ॥

અર્થ-મૂત્રત્યાગ કર્યા પછી ચાર, દિશાએ ગયા પછી આઠ, ભોજન કર્યા પછી બાર-અને વિષયના અંતમાં સોળ કોગળા કરવાથી શુદ્ધિ થાય છે.

દિશાએ ગયા પછી બાર અને ભોજન કર્યા પછી સોળ કોગળા કરવાનું પણ કેટલેક ઠેકાણે શાસ્ત્રકારોયે જણાવેલું છે.

દંતધાવન એટલે દાતણ કરવાનો વિધિ.

ઉપર લખ્યા પ્રમાણે શુદ્ધિ કર્યા પછી દાતણ કરવું-એ દાતણ ખેર, કદંબ, કરંજ, વડ, આંબલી, આંબો, લીંબડો, અઘાડો, બીલી, આકડો, ઉંબરો અને બોરડી વગેરે તેમ જ ટુંકામાં બાવળ શિવાય બધા કાંટાવાળાં અને જેમાં છીર નિકળતું હોય એવાં વૃક્ષોનું હોય તો

તે દાતણ ઉત્તમ ગણાય છે. અને ખાખરો, ગુંદી, પીલુ, ખીજડો, સીસમ, બાવળ, ગોરડિઓ, કુંચનાર, પીપળો, બેહેડા, સરગવો અને અરીઠા ઇત્યાદિ વૃક્ષોનાં કાષ્ઠનું દાતણ શાસ્ત્રમાં નિષિદ્ધ (નહી લેવા લાયક) જણાવેલું છે.

અતિશય સુકું, અતિશય લીલું અર્થાત્ તરતનું ત્રોડેલું, છાલ વગરનું કે જીવડાવાલું ન લેતાં ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે શાસ્ત્રવિહિત કાષ્ઠનું બાર આંગળ લાંબું, સીધું અને ટચલી આંગળીના ટેરવા જેવું જાડું લઈ તેના અગ્રભાગનો કૂચો કરી જલથી ધોઈ પૂર્વદિશા તરફ અથવા ઉત્તરદિશા તરફ મુખ રાખી તેનાં કૂણા કૂચાથી પ્રત્યેક દાંતને ધીમે ધીમે ઘસવા કે જેથી દંતમાંસ અર્થાત્ પેઢાંને કશી ઈજા થાય નહીં. એમ સારી રીતે દંતશુદ્ધિ થયા પછી તે દાતણની ચીરથી અથવા સોનાની કે રૂપાની અથવા ત્રાંબાની જીભીથી જીભને ઘસી ઓળ ઉતારી તે જીભી ધોઈ નાંખવી. પછી બાર વખત કોગળા કરી મુખશુદ્ધિ કરવી.

જે દિવસે દાતણ ન મળે અથવા રવિવાર, પડવો, અમાવાસ્યા, ષષ્ઠી, નવમી અને એકાદશી[1] વિગેરે ઉપવાસના દિવસો તથા શ્રાદ્ધ વિગેરે દિવસોમાં જાંબુ આદિ વૃક્ષોનાં પાંદડાંથી તર્જની (અંગુઠાની પાસેની આંગળી) શિવાય બીજી આંગળીથી અથવા બાર કોગળાથી મુખશુદ્ધિ કરવી એમ ધર્મશાસ્ત્રના ગ્રંથોમાં લખ્યું છે. પરંતુ પ્રભુની સેવામાં દાતણ કર્યા વગર મુખમાંથી દુર્ગંધ આવે ઈત્યાદિ કારણોથી આપણા સંપ્રદાયમાં તો નિત્ય દાતણ કરવાનો સદાચાર ચાલે છે, એ યોગ્યજ છે.

સ્નાનવિધિ.

જો નદી, તળાવ કે પગથીઆવાળી વાવમાં નાહાવું હોય તો ભગવન્નામ તથા શ્રીયમુનાજી, શ્રીગંગાજીનું સ્મરણ કરી સ્નાન કરવું. જો ઘેર સ્નાન કરવું હોય તો નાહેલા બીજા માણસના હાથે સ્નાન કરવું (નાહાવું) આ ઉત્તમ છે, અને જો તેમ ન બની શકે તો સ્નાન કરવા માટે જલની પાત્રો એવી રીતે રાખવાં કે જેમાં સ્નાન કરતાં જલનાં છાંટા ઉડે નહીં, અને પ્રથમ એક નાહાનું સરખું પંચીયું ભીનું કરી તેને પેહેરી તથા તામ્રાદિ શુદ્ધપાત્રમાં પેહેલાં થોડું ઠંડું જલ

---

૧ એકાદશીના દિવસે દાતણ કરતાં દાંતમાંથી લોહી ન નીકળે તેની સંભાળ રાખવી. કારણ કે લોહી નિકળવાથી વ્રતનો ભંગ થાય છે.

નાખી તે ઉપર ગરમ જલ રેડવું. પરંતુ ગરમ જલ લઈ તેની ઉપર ઠંડું જલ રેડવું નહીં. નીચેના શ્લોકો ભણી સ્નાન કરવાના જલમાં ગંગાદિ તીર્થોનું આવાહન કરવું. અર્થાત્ ધ્યાનપૂર્વક શ્લોકો મુખથી ભણી જવા.

पुष्कराद्यानि तीर्थानि गंगाद्याः सरितस्तथा ॥
आगच्छन्तु पवित्राणि स्नानकाले सदा मम ॥ १ ॥
श्रीकृष्णवल्लभे देवि यमुने पापहारिणि ॥
सेवायै स्नातुमिच्छामि जलेऽस्मिन् सन्निधिं कुरु ॥ २ ॥

આ પ્રમાણે આવાહન કરી તે પછી આખા શરીરને સારી રીતે પલાળી ટાઢાં જલથી ત્રણ કોગળા કરી નાક તથા કાન કોરા ન રહી જાય તેવી રીતે નાક કાનમાં આંગળીયો ઘાલી સર્વાંગ અર્થાત્ મસ્તકથી તે પગ સૂધી જલ વહી જાય એવી રીતે શ્રીહરિસ્મરણપૂર્વક સ્નાન કરવું. સ્નાન કરતી વખતે પગના અથવા એઠા જલનાં છાંટા શરીર ઉપર ન ઉડે તેનું ધ્યાન રાખવું. નાહાતી વખતે બોલવું નહીં, અને નાહ્યા પછી પ્રથમ અંગુછાથી મુખ લૂંછી ત્યારબાદ આખું શરીર લૂંછવું. શરીર લૂંછતાં યમુનાષ્ટક આદિ સ્તોત્રોનો પાઠ કરવો.

સ્નાન કર્યા પછી ધોયેલાં વસ્ત્ર અથવા પટવસ્ત્ર (રેશમી) વા ઉર્ણવસ્ત્ર (ધાબળી વિગેરે) વા કંતાન વિગેરેનાં પવિત્ર વસ્ત્ર પેહેરવાં, તથા ઓઢવાં. પ્રથમ દેહની શુદ્ધિ માટે નીચેનો શ્લોક—

गृह्णामि गोकुलाधीशचरणामृतमादरात् ॥
अतस्त्वत्सेवनासिध्यै मयि दीने कृपां कुरु ॥ १ ॥

બોલી અથવા અષ્ટાક્ષરમંત્ર બોલી શ્રીજીનું ચરણામૃત મુખમાં લેવું, અને તેને આંખેં, મસ્તકેં તથા હૃદયમાં લગાડવું.

તિલકવિધિ.

જે શુદ્ધ વૈષ્ણવો પુષ્ટિમાર્ગીયરીતથી વિધિપૂર્વક ભગવત્સેવા કરતા હોય તેને તો [1]તર્જની આંગળીથી ભગવત્પ્રસાદી કેસર કુંકુમ વા ચંદન ઇત્યાદિ દ્રવ્યોમાંથી કોઇ પણ દ્રવ્યથી દ્વાદશ (બાર) અંગોમાં દ્વાદશ તિલક કરવાં. જો પ્રસાદી કુંકુમાદિ ન હોય તો કુંકુમાદિમાં

ગોપીચંદન અથવા [2]ચરણામૃત મેળવી લેવું એટલે તે પ્રસાદી થયું ગણાય છે.

તિલકના આકારના પ્રમાણવિષે શ્રીઆચાર્યકૃત તત્ત્વદીપનિબંધમાં આ પ્રમાણે કહ્યું છે કે–

दंडाकारं ललाटे स्यात् पद्माकारं तु वक्षसि ॥
वेणुपत्रनिभं बाह्वोरन्यद्दीपाकृति स्मृतम् ॥ १ ॥

અર્થ–લલાટમાં દંડાકૃતિ એટલે ભગવચ્ચરણના આકારવાળું, હૃદયમાં કમલની કળીના આકારવાળું તથા ભુજાઓમાં વાંસના પાંદડાના આકારવાળું તિલક કરવું. અને તે શિવાય બીજાં સઘળાં અંગોમાં દીપકની જ્યોતી (સગ)ના આકારવાળાં તિલક કરવાં.

લલાટમાં તિલકના આકાર વિષે શાસ્ત્રોમાં જણાવે છે કે, ઉર્ધ્વપુંડ્ર સરલ–શોભાયમાન–ટચલી આંગળીના જેવું જાડું, નાસિકાના મૂલથી એટલે ભ્રૂકુટિના મધ્ય ભાગથી લઈ મસ્તકના કેશપર્યંત અને વચમા અવકાશવાળું હોવું જોઇયે. તિલકના ચરણાકૃતિ અને મંદિરાકૃતિ એવા બે ભાવ છે. નીચે કરતાં ઉપરના ભાગમાં પોહોળાઈવાળું હોય તો ચરણાકૃતિ અને ઉપર નીચે એક સરખું હોય તે દંડાકૃતિ અથવા મંદિરાકૃતિ કહેવાય છે.

ગોળ, વાંકું-ચુંકું, વચમાં અવકાશ વગરનું, બહુ ટુંકું, બહુ લાંબું, બહુ ઝીણું, બહુ પોહોળું, આડું, ઝાંખું, ઉપરના ભાગમાં બાંધેલું, છિન્નમૂલ એટલે નીચેના ભાગમાં છૂટું કરી નાંખેલું, જલ મેળવ્યા શિવાય જ કરેલું, અને આંગળીવગર બીજી રીતે કરેલું, આવી જાતના તિલકો નિષિદ્ધ ગણાય છે.

તિલક કરતી વખતે નીચે લખ્યા પ્રમાણે ભગવાનના નામોનું ઉચ્ચારણ કરી દ્વાદશ (બાર) અંગોમાં દ્વાદશ તિલક કરવાં. (૧)–લલાટમાં તિલક કરતાં કેશવાય નમઃ (૨) નાભિ ઉપર કરતાં નારાયણાય નમઃ (૩) હૃદયમાં કરતાં માધવાય નમઃ (૪) કંઠમાં કરતાં ગોવિંદાય નમઃ (૫) જમણી કેડે કરતાં વિષ્ણવે નમઃ (૬) જમણાં બાહુયે કરતાં મધુસૂદનાય નમઃ (૭) જમણા કાનના મૂલમાં કરતાં ત્રિવિક્રમાય નમઃ

---

૧ અંગુઠા પાસેની આંગળી. ૨ શ્રીજીનુંચરણામૃત.

(૮) ડાબી કેડે કરતાં વામનાય નમઃ (૯) ડાબા બાહુયેં કરતાં શ્રીધરાય નમઃ (૧૦) ડાબા કાનનાં મૂલમાં કરતાં હૃષીકેશાય નમઃ (૧૧) પીઠપર કરતાં પદ્મનાભાય નમઃ (૧૨) અને કકુદ એટલે કાંધપર કરતાં દામોદરાય નમઃ—છેવટ બાકી હાથમાં લાગી રહેલા કુંકુમાદિને ધોઈ તે જલ વાસુદેવાય નમઃ આ નામ લઈ માથે ચડાવવું.

આત્મનિવેદન મંત્રોપદેશ લીધા પછી વૈષ્ણવોના મુખ્ય ધર્મ એ છે કે, પુષ્ટિમાર્ગીય રીતિ પ્રમાણે મંગલાથી લઇને રાજભોગ પર્યંત તથા સાંજે ઉત્થાપનથી લઇને શયન પર્યંત ભગવત્સેવા કરવી. પરંતુ ઘણા ખેદની વાત એ છે કે આજકાલ વૈષ્ણવો આત્મનિવેદન મંત્રોપદેશ લીધા પછી પણ પરમ પુરુષાર્થરૂપ પ્રેમલક્ષણાભક્તિને ઉત્પન્ન કરનારી ભગવત્સેવા કરતા નથી. તેથી એવા ભગવત્સેવા રહિત શૂદ્રવૈષ્ણવને તો દ્વાદશ તિલક કરવાનો અધિકાર નથી. માટે તેમને તો લલાટમાં એકજ ઉર્ધ્વપુંડ્ર તિલક નારાયણાય નમઃ એ નામોચ્ચારણ કરી કરવું.

મુદ્રાવિધિ.

જે શુદ્ધવૈષ્ણવો પુષ્ટિમાર્ગીય રીતથી વિધિપૂર્વક ભગવત્સેવા કરતા હોય તેણે તો ષટ્મુદ્રા (છમુદ્રા) ધારણ કરવી.

તિલક કર્યા પછી શ્રીગોપીચંદનની મુદ્રા ધારણ કરવી. તેનો ક્રમ નીચે પ્રમાણે સમજવો.

જમણા બાહુના મૂલમાં અર્થાત્ ખભાથી જરા નીચેના ભાગમાં ચાર ચક્ર તેની નીચે એક નામમુદ્રા તેની નીચે એક શંખ તેની નીચે ફરીથી એક નામમુદ્રા અને તેની આજુ બાજુએ બેબે મળી ચાર પદ્મ ધારણ કરવા. એવીજ રીતે જમણા સ્તન ઉપર વચમાં માર્ગ રાખી ઉપરાઉપર ત્રણ ચક્રો કરવા. અને તેઓની વચમાં રાખેલા માર્ગમાં બે શંખો કરવા. તથા તેની આજુબાજુએ બે બે મળી ચાર પદ્મો ધારણ કરવા. હૃદયમાં એક નામમુદ્રા અને તેની ચારે બાજુયે સંપ્રદાય મુદ્રાઓ ચાર કરવી. લલાટમાં ભ્રકુટી પાસે તિલકની વચમાં એક ગદા અથવા એક પદ્મ કરી તેની ઉપર મસ્તકના કેશ પર્યંત સંપ્રદાય મુદ્રાઓ કરવી. ડાબા બાહુના મૂલમા અર્થાત્ ખભાથી જરા

નીચેના ભાગમાં ચાર શંખો, તેની નીચે એક નામમુદ્રા, તેની નીચે એક ચક્ર, તેની નીચે ફરીથી એક નામમુદ્રા તથા તેની બન્ને બાજુએ બે બે મળી ચાર ગદાઓ કરવી. તેજ પ્રમાણે ડાબા સ્તન ઉપર વચમાં માર્ગ રાખી ઉપરાઉપર ત્રણ ચક્રો કરવાં અને રાખેલા માર્ગમાં એકેક મળી બે શંખો કરવા તથા તેની બન્ને બાજુએ બે બે મળી ચાર ગદાઓ ધારણ કરવી. જમણા કાનની નીચેથી કંઠ પર્યંત વચમાં જરા જરા માર્ગ રાખી ત્રણ ચક્રો કરવાં. એવી જ રીતે ડાબા કાનની નીચેથી કંઠ પર્યંત ત્રણ ચક્રો કરવાં. તથા કંઠના તિલકની વચ્ચે એક ચક્ર કરવું, અથવા એક શંખ ધારણ કરવો. એવો પણ પ્રકાર છે. નાભિ ઉપર, જમણી ડાબી બન્ને કેડો ઉપર, પીઠ ઉપર તથા કાંધ ઉપર એક એક ચક્ર કરવું. શંખચક્રાદિ મુદ્રાઓ ધારણ કર્યા વગર ભગવત્સેવા કરવી નહીં. કારણ કે મુદ્રા ધારણ કરવી એ ભગવત્સેવાનું અંગ છે.

જે વૈષ્ણવો પુષ્ટિમાર્ગીય રીતથી વિધિપૂર્વક ભગવત્સેવા ન કરતા હોય તેવા સેવારહિત શૂદ્રવૈષ્ણવોયે તો પોતાને છ મુદ્રા ધારણ કરવાનો અધિકાર નહી હોવાથી સંપ્રદાય મુદ્રા અને પદ્મમુદ્રા આ બેજ ધારણ કરવી. છ મુદ્રા સર્વથા ધારણ કરવી નહીજ.

ભગવત્સેવા.

પરમ પુરુષાર્થરૂપ પ્રેમલક્ષણા પરાભક્તિની પ્રાપ્તિને માટે અને તેનાં સાધનરૂપ શ્રવણાદિ નવધા ભક્તિની તથા વિશેષે કરી આત્મનિવેદન ભક્તિની સિદ્ધિને અર્થે આત્મનિવેદી ભગવદ્ભક્તોયે સમર્પણ મંત્રોપદેશ લીધા પછી સદાનંદરૂપ શ્રીકૃષ્ણની સેવા કરવી એજ જીવનું મુખ્ય કર્તવ્ય છે. અર્થાત્ જીવોનો સહજ ધર્મ છે. માટે શાસ્ત્રમાં [1]તેમનાં [2]આઠ પ્રકારનાં સ્વરૂપ કહેલાં છે. તેમાંથી જે સ્વરૂપમાં આપણાં મનની રુચિ હોય, અને જે સ્વરૂપની સેવા કરવાથી આપણાં મનની વૃત્તિ એકાગ્ર થાય તેવું સ્વરૂપ પધરાવી સેવા કરવી.

સ્થૂલ સૂક્ષ્મ દેહવિશિષ્ટ ચેતનનું નામ જીવ છે. તે જીવ ભગવાનનો અંશ છે. તેનો પરબ્રહ્મની સાથે અંશાંશિભાવ તથા સેવ્યસેવકભાવાદિ નિત્ય સંબંધ છે. એમ માત્ર જીવોને ભગવાનનું સહજ

૧ શ્રીકૃષ્ણના. ૨ શિલાનું, ચંદન વિગેરે કાષ્ઠનું, સુવર્ણ વિગેરે ધાતુનું, મૃત્તિકા અથવા ચંદનનું, ચિત્ર પુસ્તક વિગેરેનું, રેતીનું, મનમાં કલ્પેલું, હીરા વિગેરેનું આ પ્રમાણે આઠ પ્રકારનું સ્વરૂપ કહેલું છે.

દાસત્વ હોવાને લીધે **ભગવદ્ભજન** અર્થાત્ ભગવાનની સેવા કરવાની આવશ્યક્તા છે. જુઓઃ–કહ્યું છે કે,–"**यो यदंशः स तं भजेत्**" અર્થ જે જેનો અંશ હોય તે તેને ભજે. આજ અભિપ્રાયથી શ્રીઆચાર્યચરણોએ સિદ્ધાન્તમુક્તાવલી નામના ગ્રંથમાં આજ્ઞાકરી છે કે "**कृष्णसेवा सदा कार्या**" એટલે શ્રીકૃષ્ણની સેવા સદા (સર્વ કાલમાં) અવશ્ય કરવી. તે સેવા માનસી, તનુજા, તથા વિત્તજા, એમ ત્રણ પ્રકારની છે. તેમાં માનસી સેવા મુખ્ય છે. તે માનસી સેવાનું લક્ષણ શ્રીઆચાર્યચરણોએ આ પ્રમાણે કહેલું છે કે "**चेतस्तत्प्रवणं सेवा**" એટલે શ્રીપ્રભુમાં મનની એકાગ્રતાનું નામ જ સેવા છે. અર્થાત્ જેમ ગંગાનો પ્રવાહ કોઈ પણ કાળમાં કાંઈપણ વ્યવધાન (અડચણ) વગર સમુદ્રમાં પડતો જ રહે છે. તેવી જ રીતે પોતાનાં સેવ્યસ્વરૂપમાં મનનો વ્યવધાન રહિત વિનિયોગ થાય તેનું જ નામ માનસી સેવા છે.

તનુજા, અને વિત્તજા, એ બે પ્રકારની સેવા, ફલરૂપ માનસી સેવાની સિદ્ધિને માટે સાધનરૂપા છે.

જેમ લોકમાં નોકર પોતાના માલેકની પ્રસન્નતાને માટે સવારથી સાંજસુધી તેની નોકરી બજાવે છે. તેમ જ અખિલ બ્રહ્માંડના અધિપતિ શ્રીપ્રભુની પ્રસન્નતા માટે ચિત્તને એકાગ્ર રાખી સર્વેન્દ્રિયોથી તત્પર થઈ, કાયિક સેવા કરવી તેનું નામ તનુજા સેવા છે.

ભગવદિચ્છાથી પ્રાપ્ત થયેલી પોતપોતાના ધનાદિસંપત્તિદ્વારા સેવોપયોગી સંપૂર્ણ પદાર્થોનું સંપાદન કરવું તે વિત્તજા સેવા કહેવાય છે. એ વિત્તજા સેવા બે પ્રકારની છે. એક તો પોતાના ધનથી શ્રી પ્રભુનાં મંદિર, આભરણ, પાત્ર, સાજ, ભોગ, રાગ વિગેરે સાધનપૂર્વક પોતે સેવા કરવી તે, અને બીજી પોતે ધનખર્ચી બીજાની પાસે સેવા કરાવવી તે. આ બે પ્રકારની સેવામાંથી તનુજાસહ વિત્તજા સેવા જે પહેલો પ્રકાર કહેવામાં આવ્યો છે તે ઉત્તમ છે. અને કેવળ વિત્તજા સેવાનો બીજો પ્રકાર કહેવામાં આવ્યો છે તે મધ્યમ છે. યદ્યપિ કર્મમાર્ગમાં એવું વિધાન છે કે યજમાન ઋત્વિજને દ્રવ્ય દઈ તેની પાસે યજ્ઞાદિ કર્મ કરાવે છે અને તે કર્મનું સંપૂર્ણ ફલ તે યજમાનનેજ મળે છે. પરંતુ ભક્તિમાર્ગમાં તેમ નથી કારણ કે ભક્તિ તો એક અંતઃકરણનો ધર્મ છે. તેથી કેવળ વિત્તજા સેવા પ્રેમલક્ષક્ષણારૂપ માનસી સેવાને તેવી શીઘ્રતાથી ઉત્પન્ન કરી શકતી નથી કે જેવી શીઘ્રતાથી

તનુજાસહ વિત્તજા ઉત્પન્ન કરી શકે છે. માટે વૈષ્ણવોએ મૂલરૂપા માનસી સેવાની સિદ્ધિને અર્થે આગ્રહપૂર્વક તનુજાસહ વિત્તજા સેવા સદા કરવી.

આ પ્રમાણે શ્રવણાદિ નવધા ભક્તિ સહિત સાધનરૂપ તનુજા વિત્તજા સેવાની વારંવાર આવૃત્તિ કરવાથી પ્રેમલક્ષણારૂપ માનસી સેવાની સિદ્ધિ થાય છે.

વૈષ્ણવમાત્રનું મુખ્ય કર્તવ્ય આ છે કે, પોતાનાં ઘરમાં પુષ્ટિમાર્ગીય શ્રીગુરુદેવદ્વારા પોતાના [1]મનોભિલષિત સેવ્યસ્વરૂપને પુષ્ટ કરાવી અર્થાત્ તેમાં ભગવદાવિર્ભાવ કરાવી સ્વરૂપ સેવા પધરાવવી. જે વૈષ્ણવ સાત ઘરમાંથી (સાત ગાદીમાંથી) જે [2]ઘરનાં ગોસ્વામી બાલકોના સેવક હોય તેજ ઘરની પ્રણાલિકા પ્રમાણે તે વૈષ્ણવે પોતાના શ્રીગુરુચરણ પાસે સવારે મંગલાથી લઈ રાજભોગ સુધી અને સાંજે ઉત્થાપનથી લઈ શયન સુધી તથા વર્ષોત્સવના સેવા પ્રકાર યથાવિધિ સમજી પોતાના સેવ્ય સ્વરૂપમાં સાક્ષાત્ શ્રીપુરુષોત્તમનો ભાવ રાખી પરમ ભક્તિ (પરમ પ્રીતિ) પૂર્વક રાજસેવાવત્ પુષ્ટિમાર્ગની રીતે ઋતુ અનુસાર શ્રીહરિની સેવા કરવી—

જો પુષ્ટિમાર્ગની વિધિપ્રમાણે સ્વરૂપસેવા કરવાની પોતાને અનુકૂલતા ન હોય તોપણ પ્રત્યેક આત્મનિવેદી વૈષ્ણવોયેં આટલું તો અવશ્ય જ કરવું જોઇયે કે, એક સારી કલમવાળી કે જે, પોતાના નેત્ર તથા ચિત્તને પ્રસન્ન કરે તેવી શ્રીજી વિગેરેની છબી પોતાના શ્રીગુરુ દેવ અથવા કોઈ પણ પુષ્ટિમાર્ગીય શ્રીઆચાર્યચરણો પાસે પુષ્ટ કરાવી તેની સેવા કરવી. તેનો પ્રકાર આ પ્રમાણે સમજવો—

એક ઢાંકણાવાળી ઝાંપીને રેશમી કાપડથી અથવા કંતાન વિગેરે પવિત્ર વસ્ત્રથી મઢાવી, તેમાં રેશમી અથવા મખમલનાં અથવા છીંટનાં કોમલ રુભરેલ ગાદી તકિયા બિછાવી, તે ઉપર કોમલ મલમલની સફેદ ચાદર બિછાવી તેમાં ચિત્રસેવા પધરાવવી. એક નાની સરખી ચાંદીની કટોરી શ્રીને ભોગ ધરાવવા સારુ રાખવી. અને જો શ્રીને

૧-ગૌર-શ્યામ-દ્વિભુજ-ચતુર્ભુજ-બાલ-કિશોર-આદિ જેવા સ્વરૂપમાં પોતાની વિશેષ આસક્તિ હોય તે. ૨ જો એક ઘરમાં બે ચાર માણસ જુદા જુદા ઘરનાં બાલકોનાં સેવક હોય તો ઘરમાં જે માણસ સૌથી મોહોટું અને મુખ્ય હોય તે જે ઘરનો સેવક હોય તે ઘરની રીતિ પ્રમાણે પોતાના ઘરમાં સેવા પ્રકાર રાખવો એવી પરંપરા છે.

જલની ઝારી ધરવી હોય તો, એક નાહાની સરખી ચાંદીની અથવા ત્રાંબાની ઝારી શ્રીને જલ સમરપવા માટે રાખવી. ઝારીમાં શુદ્ધ પોતાના હાથથી લાવેલું અથવા સ્રીજન લાવે તો પણ તે જલ પવિત્રતાથી લાવેલું હોવું જોઇયે. ઉચ્છિષ્ટ તથા અપવિત્ર જલ શ્રીપ્રભુને ધરવું નહીં. અને શ્રીને ભોગ ધરવા માટે જે મેવો મિશ્રી અથવા જે કાંઈ પદાર્થ હોય તે, એક જૂદા ડાબલામાં રાખી મુકવો. તેમાંથી શ્રીના ભોગ શિવાય બીજા કોઈ પણ કાર્યમાં વાપરવો નહીં. કારણ કે, ભગવાનના ઉપયોગ સારુ લાવેલા સર્વ પદાર્થોમાંથી થોડો ભાગ પણ જો પ્રથમ પોતાના ઉપયોગમાં લેવામાં આવે તો, તેમાંનો બાકીનો ભાગ સામિભુક્ત એટલે અર્ધભુક્ત કહેવાય છે. તેવા અર્ધભુક્ત પદાર્થોનો શ્રીપ્રભુની સેવામાં સર્વથા ઉપયોગ કરવો નહીં. એમ જ વસ્ત્ર અલંકાર વિગેરેને માટે પણ સમજવું.

સેવા કરતી વખતે પ્રથમ ઝાંપીને ઉઘાડી, શ્રીચિત્રજી પોઢયા હોય તેમને ઘંટાનાદથી અથવા ત્રણ ચપટીના અથવા ત્રણ તાલીના અવાજથી જગાડી, ઉષ્ણકાલ હોય તો ઝીણાં મલમલના વસ્ત્રો, ચોમાસાના દિવસો હોય તો ઝીણાં મલમલના તરેહવાર રંગ રંગના વસ્ત્ર, અને શીતકાલ હોય તો રેશમી અથવા છીંટનાં રુયેલ વસ્ત્ર, ઋતુ અનુસાર ધરાવવાં. જો ગુંજાની માલા ધરાવવી હોય તો તે ધરાવવી. પછી અનુકૂલતા હોય તો સારા સુગંધવાળાં ગુલાબ મોગરા વિગેરે પુષ્પોની માલા ધરાવવી. ત્યારબાદ જો જલની ઝારી ધરાવવાની ઈચ્છા હોય તો પવિત્ર જલ, ઝારી ભરવા સારુ નોખું લાવી રાખ્યું હોય તેમાંથી શ્રીની ઝારી ભરવી, તે ઉપર મધરાસી વિગેરેનું ભીનું વસ્ત્ર લપેટી, તે એક નાની પડઘી ઉપર શ્રીની ડાબી બાજુએ પધારવવી. તે પછી લીલો અથવા સૂકો મેવો અથવા મિશ્રી જે સમયાનુસાર મળી આવે તે યથાશક્તિ ભોગ ધરવો. ભોગ ધર્યા પછી શ્રીના ચરણારવિંદમાં સમર્પણમંત્રથી તુલસીદલ સમર્પવાં. અને જો તેવી અપરસ ન હોય તો અષ્ટાક્ષરમંત્રથી સમર્પવાં. તે પછી બન્ને હાથ જોડી દીનતા પૂર્વક શ્રીની પ્રાર્થના કરવી કે "હે પ્રભો શ્રીમદાચાર્યચરણ-શ્રીમહાપ્રભુજીની કાનથી શ્રીગુરૂદેવોની કાનથી કૃપા કરી આરોગશો." આ પ્રમાણે પ્રાર્થના કર્યા પછી ઝાંપી ઉપર એક વસ્ત્ર ઢાંકી દેવું જેથી શ્રીનેં આરોગતાં શ્રમ પડે નહી. તે પછી શરણ

તથા નિવેદન આદિ મંત્રોનો યથાશક્તિ જપ કરવો. તે પછી જય જય એમ બોલી ભોગ સરાવવો. અને આચમન મુખવસ્ત્ર કરાવી બીડી ધરાવવી. તે પછી પ્રેમપૂર્વક શ્રીના દર્શન તથા ચરણસ્પર્શ કરી, તે હાથ પોતાની આંખોપર તથા મસ્તકપર અડાડવો. અને દીનતા પૂર્વક કાયિક, વાચિક, તથા માનસિક, એ ત્રણે પ્રકારે શ્રીને સાષ્ટાંગ-દંડવત્પ્રણામ કરવા. પછી હાથ ધોઇ શ્રીને જે વસ્ત્ર ધરાવ્યાં હોય તે વડાં કરી ઝાંપીમાં ચારે બાજુ ચાર રૂયેલ તકિયા ધરી, કે જેમ કરવાથી શ્રીને પોઢતાં શ્રમ પડે નહી. તેમ, અને શિરાનાનો તકિયો એક ધરી શ્રીને પોઢાડવા. ઉષ્ણકાલ હોય તો ઝીણી મલમલની સફેદ ચાદર, અને જો શીતકાલ હોય તો રૂયેલ રજાઈ ઓઢાડવી.

જપવિધિ.

પુષ્ટિમાર્ગની રીતેં વિધિપૂર્વક સ્વરૂપ સેવા કરનારે મંગલભોગ અથવા રાજભોગ ધરી અથવા જે વખતેં સેવાના કાર્યથી અવકાશ મળે તે વખતેં જપ કરવો. અને સાધારણરીતેં ચિત્રસેવા કરનારે ચિત્રજીને મેવા મિશ્રી આદિ ભોગ ધરીને જપ કરવો. જપ કરવાનો પ્રકાર આ પ્રમાણે સમજવો કે એકસો આઠ પારાવાળી અને જેમાં દરેક પારા પાંસેં બ્રહ્મગાંઠ હોય તેવી સુમેરૂ સહિત તુલસીની માલાને રેશમી અથવા બનાત વિગેરે વસ્ત્રની ગોમુખીમાં રાખી તેથી જપ કરવો. તે માલા જમણી હાથની અનામિકા એટલે ટચલી આંગળી પાસેની આંગળી ઉપર રાખી અંગુઠાથી તથા મધ્યમાં એટલે વચલી આંગળીના સંબંધ સહિત જે મંત્રનો જપ કરવો હોય તે મંત્રને અર્થાનુસંધાન પૂર્વક એક એક વાર બોલી એક એક પારો ફેરવવો. તેમાં માલાને તર્જની એટલે અંગુઠા પાસેની આંગળી અડવા દેવી નહીં. જપ કરતી વખતે શ્રીમદાચાર્યચરણનું સ્મરણ કરી, પ્રથમ અષ્ટાક્ષર શરણ મંત્રની આઠ માલા ફેરવવાનો સદાચાર છે. પરંતુ તેટલી માલા ફેરવવી ન બની શકે તો પછી પાંચ અથવા ત્રણ, અને તેટલી પણ ન બની શકે તો છેવટ એક માલા તો અવશ્ય ફેરવવી.

જો ઘરમાં સ્વરૂપસેવા બિરાજતી હોય અને આચાર વિચારની રીતે અપરસ હોય તો તેવી જ અપરસમાં નિવેદન ગદ્યનો અને પંચાક્ષર મંત્રનો જપ કરવો અને જો ઘરમાં તેવી અપરસ ન રહેતી હોય

તો નદી, તલાવ, વાવ, કે જે જલાશય નજીક હોય તેમાં સ્નાન કરી ગદ્યનો તથા પંચાક્ષર મંત્રનો જપ અવશ્ય કરવો.

હાલના વખતમાં જોઈએ તેવી અપરસની સગવડ નહીં રહેવાથી ઘણે ભાગે સાંપ્રદાયિક વૈષ્ણવોમાં સમર્પણ મંત્રનો જપ કરવાનો પ્રચાર છેક છુટી ગયો છે. એમ થવું સર્વથા અનુચિત જ છે. કારણ કે જે મંત્રનો ઉપદેશ લીધો હોય તે મંત્રનો જો રોજ જપ ન થાય તો તેને માટે પ્રત્યુત શાસ્ત્રમાં પ્રત્યવાય (દોષ) કહેલો છે. માટે બને તેટલી અપરસ રાખી ગદ્યમંત્રનો તથા પંચાક્ષરમંત્રનો કેવળ માનસિક જપ કરવો. માનસિક જપ એટલે જીભથી ઉચ્ચારણ ન થાય અને મનમાં મંત્રનું સ્મરણ થાય તે માનસિક જપ કહેવાય છે.

નિવેદન મંત્રનો જપ કરતી વખતે પ્રથમ માલાનો સુમેરુ જમણાં હાથમાં રાખી, બન્ને હાથ જોડી એકાગ્ર ચિત્ત થઈ અર્થાનુસંધાન-પૂર્વક પ્રથમ ગદ્યમંત્રનું પાંચ વખત, ત્રણ વખત, અથવા એક વખત, ઉચ્ચારણ કરી પંચાક્ષરમંત્રની પાંચ, બે, અથવા છેવટમાં એક માલા તો અવશ્ય ફેરવવી–

અને બની શકે તો વલ્લભ અષ્ટાક્ષરાદિ મંત્રની પણ એક એક માલા ફેરવવી. તે પછી જેને ત્યાં સ્વરૂપ સેવા બિરાજતી હોય તેણે રાજભોગ ધરી અથવા રાજભોગ આરતી કરી અષ્ટાક્ષરાદિ મંત્રનો જપ કરવો. તેમ જ ચિત્રસેવા કરનારે પણ કરવો.

નિત્યપાઠ કરવાનો ક્રમ.

શ્રીમદ્ ભાગવત, શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા તથા સ્વમાર્ગીય ષોડશ ગ્રંથ, તેમ જ સર્વોત્તમજી, વલ્લભાષ્ટક, સપ્તશ્લોકી, નામરત્ન, મધુ-રાષ્ટક, અને ગોકુલાષ્ટક, મળી બાવીશ ગ્રંથોના તથા શ્રી પુરુષોત્તમ સહસ્રનામ વિગેરેના યથાશક્તિ પાઠ કરવા—

સ્નાન કરી પ્રથમ યમુનાષ્ટકના પાઠથી આરંભ કરવો. અને જેને ત્યાં સ્વરૂપસેવા બિરાજતી હોય અને પાઠો મુખસ્થ હોય તેણે સ્વમાર્ગીય ષોડશગ્રંથાદિના પાઠો ભગવત્સેવા કરતાં મુખથી કરવા. અને જેઓને એ પાઠો કંઠસ્થ ન હોય તેઓએ સેવાના કાર્યથી પોહોંચી પુસ્તકમાં જોઈ ષોડશ ગ્રંથ તથા શ્રીપુરુષોત્તમસહસ્રનામ શ્રીમદ્ભાગવત અને શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતાદિ ગ્રંથોના પાઠ કરવા. બધા ગ્રંથોનો પાઠ કરવો

ન બની શકે તો પછી યમુનાષ્ટક, શ્રીસર્વોત્તમજી, નવરત્ન શ્રીકૃષ્ણાશ્રય, તથા ચતુઃશ્લોકી, આટલા ગ્રંથોનો પાઠ તો અવશ્ય કરવો.

ગૃહસ્થોને શાસ્ત્રમાં પંચ મહાયજ્ઞો કરવાની આવશ્યકતા લખેલી છે. માટે શૂદ્ર ગૃહસ્થ વૈષ્ણવોયે પંચમહાયજ્ઞો પણ નમસ્કારમંત્રથી શૂદ્રકમલાકરાદિ ગ્રંથોમાં જણાવેલાવિધિ પ્રમાણે કરવા. જેમ કે કહ્યું છેકે—

नमस्कारेण मन्त्रेण पञ्चयज्ञान्न हापयेत् ॥

તે પંચ મહાયજ્ઞો (બ્રહ્મયજ્ઞ. દેવયજ્ઞ. ભૂતયજ્ઞ. પિતૃયજ્ઞ. મનુષ્યયજ્ઞ.) માંથી બ્રહ્મયજ્ઞને છોડી બાકીના ચાર યજ્ઞો ભગવત્પ્રસાદી અન્નથી જ અવશ્ય કરવા.

દાનવિધિ.

બધા ધર્મશાસ્ત્રના ગ્રંથોમાં ગૃહસ્થોને નિત્યદાન કરવાની આવશ્યક્તા કહેલી છે. નિત્યદાન કરવું આ પણ ગૃહસ્થાશ્રમનો એક પ્રધાન ધર્મ છે. માટે ગૃહસ્થોએ ભગવત્પ્રીત્યર્થ સ્વસંપત્ત્યનુસાર પ્રતિદિન ધન ધાન્યાદિ જે બને તે વિશેષે કરી સત્પાત્ર બ્રાહ્મણને અથવા જો સત્પાત્ર બ્રાહ્મણ ન મળે તો બ્રાહ્મણ માત્રને શ્રદ્ધાસહિત પ્રથમ શાસ્ત્રવિધિ પ્રમાણે સંકલ્પ પૂર્વક તે બ્રાહ્મણનું પૂજન કરી દાન કરવું. જો વિધિપૂર્વક નબની શકે તો પણ દાન તો અવશ્ય જ કરવું. દાન કર્યા વગરનો એક દિવસ પણ વગર કારણે ખાલી જાવા દેવો નહીં. તેમ જ સંક્રાંતિ, અમાવાસ્યા, વ્યતીપાત, ઇત્યાદિ દિવસોમાં પણ નિત્ય કરતાં વિશેષ દાન કરવાં અને જો કોઈ યાચના કરવાને આવે તો તેને પણ યથાશક્તિ દાન આપવું. કદાચિત્ બિલકુલ દાન દેવા શક્તિ ન હોય તો પછી રોજ એક અન્નની મુષ્ઠિકા (મુઠ્ઠી) જુદી એક પાત્રમાં ભેગા કરતાં જવું. અને જ્યારે વિશેષ અન્ન ભેગું થાય ત્યારે બધા તે અન્નનું દાન બ્રાહ્મણને કરી દેવું. આ પ્રમાણે યથાશક્તિ દાન કર્યા પછી ગૌને ગોગ્રાસ આપવો. તે પછી ગૃહસ્થ વૈષ્ણવોયે પ્રથમ આવેલા અતિથિને મહાપ્રસાદ લેવરાવી, પોતે મહાપ્રસાદ લેવો.

વૈષ્ણવોયે યાવત્ ખાનપાનાદિના પદાર્થો પ્રથમ શ્રીભગવાનને અર્પણ કરીને જ પોતાના ઉપયોગમાં લેવા. જેમ કે અથર્વણ વેદીય મહોપનિષદ્‌માં કહ્યું છે કે—સર્વ દેવો, સર્વ પિતૃઓ, સર્વ મનુષ્યો.

વિષ્ણુયે ભોજન કરેલા પદાર્થનું ભક્ષણ કરે છે. વિષ્ણુયે સૂંઘેલા પદાર્થોને સૂંઘે છે. વિષ્ણુયે પાન કરેલા પદાર્થનું પાન કરે છે, અને વિષ્ણુયે સ્વાદ લીધેલા પદાર્થોનો સ્વાદ લેછે. માટે વિદ્વાનોએ અન્ન જલાદિ કાંઈ પણ પદાર્થ વિષ્ણુને અર્પણ કર્યા પછીજ તેનું ભક્ષણ કરવું.

એમજ શ્રી ગીતાજી તથા શ્રી ભાગવતાદિગ્રંથોમાં પણ અનેક ઠેકાણે શ્રી ભગવાનને અર્પણ કરીનેજ ભગવત્પ્રસાદનું ગ્રહણ કરવાનું લખ્યું છે. તેમજ ભગવાનને અર્પણ કર્યા વગર અન્નાદિ પદાર્થોનું ગ્રહણ કરવાનો શાસ્ત્રમાં મહાન્ દોષ કહ્યો છે. જેમ કે કૂર્મપુરાણમાં કહ્યું છે કે-

अनर्पयित्वा गोविन्दे यैर्भुक्तं धर्मवर्जितैः ॥
शुनो विष्ठासमं चान्नं नीरं च सुरया समम् ॥ १ ॥

અર્થ-શ્રી ગોવિંદને અર્પણ કર્યા શિવાય ધર્મ વિનાના જે મનુષ્યો જે અન્ન ખાય છે. તથા જે જલ પીએ છે. તે અન્ન શ્વાનવિષ્ઠા સમાન સમજવું. અને જલ મદિરા સમાન સમજવું.

તેથીજ શ્રીઆચાર્યચરણોયે સિદ્ધાન્તરહસ્ય ગ્રંથમાં આજ્ઞા કરી છે કે-

असमर्पितवस्तूनां तस्माद्वर्जनमाचरेत् ॥

અર્થ અસમર્પિત વસ્તુઓનો ત્યાગ કરવો. તેથી સારાંશ આ છે કે વૈષ્ણવોએ અસમર્પિત વસ્તુઓનો પોતાના ઉપયોગ માટે સંસર્ગ માત્ર પણ સર્વથા કરવો નહી.

તે માટે શાસ્ત્ર તથા સાંપ્રદાયિક ગ્રંથોથી સિદ્ધ ઉત્તમ પક્ષ તો આજ છે કે પુષ્ટિમાર્ગની રીતે પોતાના ઘરમાં ભગવત્સેવા પધરાવી આચારવિચારપૂર્વક અન્નજલાદિ સર્વ પદાર્થો પ્રથમ શ્રીપ્રભુને અર્પણ કરીનેજ પોતાના ઉપયોગમાં લેવા. જો અસૌકર્યને લીધે કોઈ પ્રકારે પણ સર્વથા તેમ નજ બની શકે તો, આપત્તિ ધર્મ પ્રમાણે જે મેવા, મીશ્રી, શ્રીને ભોગ ધર્યો હોય તે, અથવા ભગવત્પ્રસાદી તુલસી, વા શ્રીજીના ચરણામૃતને પાકાદિમાં પધરાવી, તે અન્નનો દોષમાત્ર પણ મટાડી પોતાના ઉપયોગમાં લેવું.

મહાપ્રસાદ લેવાનો વિધિ.

પ્રસાદ લેતાં પેહેલાં પ્રથમ હાથ પગ તથા મુખને ધોઈ, શ્રીહરિનું સ્મરણ કરી, પ્રસાદ લેવા બેસવું. પ્રથમ જમીન ઉપર ગોમય

સહિત જલથી પોતનું કરી, તે ઉપર મહાપ્રસાદની પાતલ મુકવી. તે પાતલ, કેળ, આંબો, જાંબુ, ફણસ, ચંપો, ઉમરો, તથા [1]ખાખરાના પાનની શાસ્ત્રકારોયેં ઉત્તમ કહેલી છે. અને આકડો, પીપર, વડ, વિગેરેનાં પાનોની પત્રાવલી નિષિદ્ધ કહેલી છે. અને પાત્રમાં પ્રસાદ લેવો હોય તો, સોનાં તથા રૂપાનાં [2]પાત્રમાં લેવો. ત્રાંબા તથા લોઢાના પાત્રમાં લેવો નહીં. કારણ કે તેનો શાસ્ત્રકારોયેં નિષેધ કર્યો છે.

ભોજન સબંધિ કેટલીએક જાણવા જેવી બાબતો.

રજસ્વલા, શ્વાન, કાક, ચાંડાલ, અને હીન જાતિની દૃષ્ટિ પડે નહીં તેવાં એકાંત સ્થાનમાં ભોજન કરવા બેસવું. અન્નની નિંદા કરવી નહી. એમ ધર્મશાસ્ત્રમાં લખ્યું છે. તેથી ભોજન કરતાં કોઈ પણ પદાર્થની નિંદા કરવી નહી. પરંતુ શ્રી પ્રભુને માટે બગડયા સુધર્યાનું કહેવામાં દોષ નથી. કેમકે તે કહેવાથી ફરી શ્રી પ્રભુને માટે સાવધાનીથી સામગ્રી કરવામાં આવે.

ડુંગળી, લસણ, ધોળાં રીગણાં (ગોટા જેવાં થાય છે તે) પતાળુ ગાજર, રાતા મૂળા (જે પતાળુ ગાજર જેવાં થાય છે તે) અને કવક (જે ઉકરડામાં છત્રને આકારે થાય છે તેથી છત્રાક પણ તે કહેવાય છે તેને ગામડાનાં લોકો મીંદડાની બળી કહે છે તે) એટલા પદાર્થો કોઈ દિવસ પણ ખાવા નહી. કેમકે તે પદાર્થોને ગામમાં ફરતાં કુકડાં બરોબર લખીને તે ખાવાથી ચાંદ્રાયણ પ્રાયશ્ચિત કરવાનું ધર્મશાસ્ત્રમાં લખ્યું છે. તેમજ મુરસ ખાંડ અસ્થિ (હાડકાં) ના ભૂકાથી ધોઇને બનાવવામાં આવે છે માટે તે પણ ખાવાના ઉપયોગમાં લેવી નહી. ઘણા ખરા વૈષ્ણવોને તો તે વાતની ખબર હોવાથી મુરસ ખાંડ વાપરતા જ નથી. અને મંદિરમાં તો તે ઉપયોગમાં આવતીજ નથી. એમ સર્વ કોઈ જાણે છે. પણ મુરસ ખાંડને દળીને પીસેલી ખાંડને નામે વેચાય છે. તે અને મુરસ ખાંડમાંથી ભાવનગરી સાકર બને છે તે કેટલા એક વૈષ્ણવો (પોતાની

૧—જે ખાખરાનો નિષેધ કહ્યો છે. તે વલ્લીપલાશ (લાંબો ખાખરો)નો નિષેધ સમજવો.

૨ પીતલના પાત્રમાં ભોજન કરવું એ મધ્યમ છે. અને કાંસાના પાત્રમાં એકજ મનુષ્યેં ભોજન કરવું. એટલે કાંસાના પાત્રમાં એક માણસેં ભોજન કર્યું હોય તે ઉચ્છિષ્ટ થયું. માટે બીજાયેં તેમાં ભોજન કરવું નહી. આ પ્રમાણે પ્રાયશઃ શાસ્ત્રમાં જોવામાં આવે છે. તેથી આપણા સંપ્રદાયમાં પિતલ તથા કાંસાનાં પાત્રો ભોજનમાં વાપરવાનો રિવાજ પરંપરાથીજ રાખ્યો નથી.

અણસમજને લીધે) વાપરે છે. એમ સાંભળવામાં છે. તે સર્વથા વાપરવી નહી; કેમકે તેનો સંસર્ગ મંદિર સુધી પોહોંચવાનો (તે વાપરવાથી) સંભવ થાય.

આ પ્રસંગમાં બીજા પણ અનાચારોથી બચવાની સૂચના.

નલનાં જલનો સર્વથા ઉપયોગ કરવો નહી. એમ ઘણાખરા વૈષ્ણવો જાણે છે; તોપણ કેટલાએક બહારના કામમાં (વસ્ત્રાદિક ધોવા વિગેરેમાં) નલનાં પાણીનો ઉપયોગ કરે છે, એમ સાંભળવામાં છે. પણ તેટલી છૂટ રાખવાથી તેનો સંસર્ગ ભીતર સુધી પોહોંચવાનો સંભવ છે. એટલું જ નહી પણ નલનાં પાણીમાં કપડાં ધોઇને સૂકાવે તે પહેરીને બહાર જાય ત્યાં મંદિરમાં સેવા કરવા બેસે કે સેવા કરનારનો (તે કપડાં પેહેર્યાં હોય અને) સ્પર્શ કરે તો તે અનાચાર ઠેઠ મંદિર સુધી પહોંચે તો આપણને અપરાધ લાગે.

રેલવેના સંસર્ગવાળાં કપડાં બોળી નાંખવાનો ચાલતો રીવાજ છે. અને તે પ્રમાણે જેઓ જાણે છે તેઓ તો સર્વ કપડાં બોળી સ્નાન કરી શુદ્ધ થઇને જ મંદિરમાં દર્શન કરવા આવે છે, પરંતુ આજકાલ હવાના ફેરફારથી લોકો બાહેરગામ વધારે રેહેવાનું પસંદ કરે છે તેથી ઘણાખરા ધર્મવાળાઓ પણ બાહેર રેહે છે, અને કામકાજ માટે મુંબઇમાં આવ્યા વગર ચાલતું નથી તેથી રેલવેમાં બેસીને મુંબઇમાં આવે છે તેમાંથી કેટલાકો સમજે છે તે નાહી ધોઈ શુદ્ધ વસ્ત્ર પેહેરી મંદિરમાં દર્શન કરવા આવે છે, અને બાકી ઘણા લોકો તે બાબતની અણસમજને લીધે નાહ્યા ધોયા વગર રેલવેવાળા કપડાથીજ દર્શન કરવા આવે છે. તેનો સંસર્ગ મંદિરમાં શાકઘર ફૂલઘર સુધી પોહોંચવાનો સંભવ છે. માટે દર્શન કરવાનો ભાવ કરવા જાતાં ઉલટું અપરાધમાં પડાય તેહેવી બાબતથી ડરતા રેહેવું.

મહાપ્રસાદ લીધા પછી કુટુંબયાત્રાના નિર્વાહ સારૂ ગૃહસ્થોને ઉદ્યમ કરવો. આ પણ એક ગૃહધર્મ છે. માટે ગૃહસ્થ વૈષ્ણવોએ પોતપોતાના ધર્મ પ્રમાણે પોતપોતાના વ્યાવહારિક ઉદ્યોગો, સત્યતા અને નીતિપૂર્વક કરવા. અસત્યતા અને અનીતિથી કરવા નહી.

સાયંકાલે વરતવાનો વિધિ.

સાયંકાળે પણ જે વૈષ્ણવોને ત્યાં સ્વરૂપસેવા બીરાજતી હોય તમણે શુદ્ધ જલથી સ્નાન કરી શુદ્ધ વસ્ત્ર ધારણ કરી શ્રીજીનું ચરણામૃત લઈ, અને પ્રથમ લખેલ વિધિ પ્રમાણે તિલકમુદ્રા વિગેરે ધારણ કરી ઉત્થાપનથી લઈ શયનપર્યંતની સેવામાં પ્રેમપૂર્વક પ્રવૃત્ત થવું. શયનભોગ ધર્યા પછી અથવા શયનઆરતી પછી શ્રીને પોઢાડી મંદિરનાં તાળાં મંગલ કરી પ્રેમ અને દીનતા પૂર્વક મંદિરને દંડવત્ કરી પછી જો બની શકે તો અષ્ટાક્ષરાદિ મંત્રોના જપ તથા નિત્યપાઠ પણ યથાશક્તિ કરવા.

• જેને ત્યાં ચિત્રસેવા બિરાજતી હોય અને એકજ વખત સેવા બની શકે તેમ હોય તો સાયંકાલના સમયમાં જો બની શકે તો અષ્ટાક્ષરાદિમંત્રોના જપ તથા પાઠ યથાશક્તિ કરવા.

સત્સંગ.

પછી પોતાના ગામમાં જો પુષ્ટિમાર્ગ સંપ્રદાયનું ભગવન્મંદિર હોયતો ત્યાં અથવા જ્યાં વૈષ્ણવ મંડલી કે સત્સમાગમ થતો હોય ત્યાં વૈષ્ણવ બ્રાહ્મણને મુખે શ્રીમદ્ભાગવત, શ્રીસુબોધિનીજી, તત્વદીપનિબંધ ષોડશ ગ્રંથોની ટીકાઓ તથા શ્રીગુંસાંઈજી, શ્રીગોકુલનાથજી, શ્રીપુરૂષોત્તમજી, તથા શ્રીહરિરાયજી આદિ ગોસ્વામી આચાર્યોના કરેલા સંસ્કૃત સિદ્ધાન્ત ગ્રંથોનું સારી રીતે ચિત્ત લગાડી શ્રવણ કરવું. જો સંસ્કૃત ગ્રંથો સંભળાવનાર ન મળે તો તે ગ્રંથોના ભાષાન્તરો તથા સંસ્કૃત ગ્રંથોના સિદ્ધાન્તથી અવિરૂદ્ધ ભાષાગ્રંથો વાંચવા તથા સાંભળવા. વેદ, ગીતા, વ્યાસસૂત્ર, શ્રીમદ્ભાગવત, તથા બીજા પણ વૈષ્ણવસિદ્ધાન્તથી અવિરૂદ્ધ ગ્રંથોનું શ્રવણ કરવું.

જો પોતાના ગામમાં તેવો સત્સમાગમ કોઈ ઠેકાણે ન થતો હોય તો પોતાના ઘરમાંજ બધા કુટુંબિઓયે ભેળા મળી આગ્રહપૂર્વક સત્સમાગમ તથા ભગવત્કીર્તનો અવશ્ય કરવાં. એક દિવસ પણ ભગવત્કથા તથા કીર્તન વગરનો જવા દેવો નહીં.

આ સંસારના જન્મમરણરૂપ દુઃખથી છૂટવાનું તથા ભગવાનને પ્રાપ્ત થવાનું સાધન સત્સંગજ છે. સર્વ શાસ્ત્રકારોયે સર્વત્ર સત્સંગજ

ભગવત્પ્રાપ્તિનું પ્રધાન સાધન જણાવેલું છે. જેમકે શ્રીમદ્ભાગવત એકાદશસ્કંધ અધ્યાય-૧૨-માં લખ્યું છે કે—

न रोधयति मां योगो न सांख्यं धर्म एवच ॥
न स्वाध्यायस्तपस्त्यागो नेष्टापूर्तं न दक्षिणा ॥ १ ॥
व्रतानि यज्ञाश्छन्दांसि तीर्थानि नियमायमाः॥
यथावरुन्धे सत्संगः सर्वसंगापहो हि माम् ॥ २ ॥

અર્થ—શ્રીભગવાન ઉદ્ધવજીને ઉપદેશ કરે છે કે, હે ઉદ્ધવ! યોગ (આસન પ્રાણાયામ) વિગેરે મને રોકી શકતો નથી. તેમ સાંખ્ય (તત્વ-વિવેક) પણ મને વશ કરી શકતો નથી. તેમ જ ધર્મ (અહિંસા વિગેરે) પણ મને વશીભૂત કરી શકતો નથી. તેમ સ્વાધ્યાય (વેદાધ્યયન) તેમ જ તપશ્ચર્યા (કૃચ્છ્રાદિ) તેમ જ ત્યાગ (સંન્યાસ) તેમ ઈષ્ટાપૂર્ત (અગ્નિહોત્રાદિ, તથા કૂપ વાપિકા નિર્માણ) તેમ જ દાન, વ્રત, યજ્ઞો, છંદ, તીર્થ, નિયમ, યમ આ સર્વ મને વશ કરતા નથી, પરંતુ હે ઉદ્ધવ સર્વ પ્રકારના લૌકિક સંગોનો નાશ કરનારો જેવો સત્સંગ મને વશ કરે છે તે પ્રમાણે પ્રથમ કહેલામાંથી કોઇ મને વશ કરી શકતું નથી. સારાંશ કે સત્સંગ જ મને વશ કરી શકે છે.

વળી શ્રીમદ્ભાગવતમાં પણ કહ્યું છે કે—

तुलयाम लवेनापि न स्वर्गं ना पुनर्भवम् ॥
भगवत्संगिसंगस्य मर्त्यानां किमुताशिषः ॥ १ ॥

અર્થ—ભગવદીયનો ક્ષણમાત્ર સંગ થાય તો તે સુખ સાથે સ્વર્ગ સુખની તથા મોક્ષસુખની તુલના કરી શકાતી નથી. તો પછી મનુષ્યોના રાજ્યાદિ ક્ષણિક સુખોથી શું? અર્થાત્ કાંઈ નહીં.

વળી શ્રીમદ્ભાગવતમાં તૃતીયસ્કંધ અ. ૨૫, શ્લોક ૨૦.

प्रसंगमजरं पाशमात्मनः कवयो विदुः ॥
स एव साधुषु कृतो मोक्षद्वारमपावृतम् ॥

અર્થ—જીવને અન્યનો પ્રસંગ (બીજાનો સંગ) એક દૃઢ પાશ (ફાંસો) છે, એમ પંડિતો જાણે છે. પરંતુ તે જ સંગ જો સત્પુરુષો સાથે કરવામાં આવે તો તે સંગ મોક્ષને ઉત્પન્ન કરે છે.

માટે સર્વ વૈષ્ણવોએ એક દિવસ પણ સત્સંગ શિવાયનો સર્વથા જવા દેવો નહીં. જેમકે નારદપંચરાત્રમાં કહ્યું છે કે—

તદ્દિનં દુર્દિનં મન્યે મેઘાચ્છન્નં ન દુર્દિનમ્ ॥
યદ્દિનં કૃષ્ણસંલાપકથા પીયૂષવર્જિતમ્ ॥ ૧ ॥

અર્થ—મેઘ (વાદળાંથી ઢંકાયલા દિવસને હું દુર્દિન (ખરાબ દિવસ) તરીકે માનતો નથી. પરંતુ શ્રીકૃષ્ણના નામોચ્ચારણ શિવાયનો તથા શ્રીકૃષ્ણના કથારૂપ અમૃતપાન શિવાયનો જે દિવસ, તે દિવસને દુર્દિન (ખરાબ દિવસ) તરીકે માનું છું.

સારાંશ આ છે કે સર્વ વૈષ્ણવોયેં જેમ બનીશકે તેમ લૌકિક કાર્યથી નિવૃત્ત થઈ સત્સંગ કરવા માટે વિશેષ યત્ન રાખવો. અને દુઃસંગનો સર્વથા ત્યાગજ કરવો.

શયન વિધિ.

આ પ્રમાણે રાત્રિનો પેહેલો પોહોર સત્સમાગમમાં વ્યતીત કરી પછી સૂતી વખતે હાથ પગ ધોઈ તેને પોંછી શ્રીજીનું ચરણામૃત લઈ જેટલું બની શકે તેટલું અષ્ટાક્ષરમંત્રનું ઉચ્ચારણ કરી તથા અષ્ટછાપનાં આશ્રયનાં કીતન વિગેરે બોલી શ્રીહરિસ્મરણ કરતાં શયન કરવું.

શયન સંબંધિ વિશેષ જાણવાજેવી બાબતો.

સંધ્યાના સમયમાં—અનાજના ઢગલા ઉપર—ગોશાલામાં—દેવ બ્રાહ્મણ તથા ગુરૂના ઉપલા ભાગમાં—એટલે એનાથી ઉચા સ્થાનમાં, ઉચ્છિષ્ટ સ્થિતિમાં—શ્મશાન સંબંધી સ્થાનમાં એટલે સમાધ પાવરિયા વિગેરે સ્થલોમાં—વલ્મીક (રાફડા) વાળી જગામાં, મોહોટા ઝાડના મૂલમાં તથા નગ્ન અથવા મુક્તકચ્છથી શયન કરવું નહીં. પૂર્વ—પશ્ચિમ—અથવા દક્ષિણ દિશા તરફ મસ્તક રાખી શયન કરવું. ઉત્તર દિશા તરફ મસ્તક રાખી સર્વથા શયન કરવું નહીં. શયનને માટે કાષ્ઠની શય્યા (પલંગ વિગેરે) ભાંગેલી અથવા ઘણી મોહોટી—વા પોતાના પ્રમાણથી નાહાની તથા જંતુવાળી હોવી ન જોઈયે. ગૃહસ્થોને [1]ઋતુકાલમાં સ્ત્રી સમીપમાં જવાને શાસ્ત્રમાં જણાવેલું છે. પરંતુ શરીરનાં અસ્વાસ્થ્ય

૧ ઋતુના દિવસથી સોળરાત્રિ ઋતુકાલ કેહેવાય છે. તેમાં પ્રથમ ચાર દિવસોનો ત્યાગ કરવો.

(બેચેની) વિગેરેના કારણ શિવાય ઋતુકાલે સ્ત્રી સમીપ જો ન જવાયતો (પ્રત્યુત) દોષ કહ્યો છે. માટે ગૃહસ્થોએ ઋતુકાલમાં એકાદશી, અષ્ટમી-અમાવાસ્યા પૂર્ણિમા-શ્રાદ્ધ વિગેરે વ્રત-તથા પર્વના દિવસોનો પરિત્યાગ કરી પોતાની [1]ધર્મપત્ની સમીપ અવશ્ય જવું. વૈષ્ણવોએ ભગવદ્ભકત-સુલક્ષણવાળો-પુત્ર ઉત્પન્ન થવાની ઇચ્છા રાખવી. પછી હાથ પગ ધોઈ તથા સોળ કોગળા કરી શ્રીહરિના સ્મરણપૂર્વક શ્રીજીનું ચરણામૃત લઈ સુખે શયન કરવું.

કર્મકાંડ સંબંધી વિશેષ જાણવા જેવી બાબતો.

શૂદ્રવૈષ્ણવોયેં પણ ગર્ભાધાનાદિ સંસ્કારો શાસ્ત્રના વિધિ પ્રમાણે યોગ્ય સમયમાં અવશ્ય કરવા. કર્મનો નિયમ એવો છે કે શાસ્ત્રનો વિધિ એટલે ક્રિયા તથા શાસ્ત્રના વચનો આ બન્નેનો યથાયોગ્ય સંબંધ થવાથીજ દરેક કર્મ થયું કહેવાય છે. એમ વિધિપૂર્વક કર્મ કરવાથી એક કોઇ અદૃષ્ટરૂપ ધર્મ પેદા થાય છે. તેજ તે તે કર્મોનું ફલ છે એમ સમજવું.

શૂદ્ર વૈષ્ણવોને વેદનો અધિકાર ન હોવાને લીધે યજ્ઞોપવીત સંસ્કાર થતો નથી. માટે શૂદ્રવૈષ્ણવોયે ગર્ભાધાનાદિ દશ સંસ્કારો પુરાણવિધથી કરવા જેમકે કહ્યું છે કે.

नवैताः कर्णवेधान्ता मन्त्रवर्जंक्रियाः स्त्रियः ॥
विवाहो मन्त्रतस्तस्याः शूद्रस्यामन्त्रतो दश ॥ १ ॥
तथा यमः—शूद्रोऽप्येवंविधः कार्यो विना मन्त्रेण संस्कृतः ॥

અર્થ-કર્ણવેધ સંસ્કાર સુધીના નવ સંસ્કારો વેદમંત્ર વિનાના બ્રાહ્મણ-ક્ષત્રિય-વૈશ્યોની સ્ત્રિયોને કરવા કહ્યા છે. અને વિવાહ તો વર કન્યા બન્નેનો હોવાથી સમંત્રક મંત્રસહિત કરવો કહ્યો છે. અને શૂદ્રને તો કર્ણવેધાંત નવ સંસ્કારો તથા દશમો વિવાહ સંસ્કાર પણ અમંત્રક (મંત્રવગરનો) કરવો કહ્યો છે. વળી વ્યાસજીયે કહ્યું છે કે એ પ્રમાણે શૂદ્ર પણ મંત્રવગર સંસ્કૃત કરવો.

शूद्रो वर्णश्चतुर्थोऽपि वर्णत्वाद्धर्ममर्हति ॥
वेदमन्त्रस्वधास्वाहावषट्‌कारादिभिर्विना ॥ १ ॥

---

૧ શાસ્ત્રવિધિથી પરણેલી સ્ત્રી.

અર્થ—ચાર વર્ણોમાંનો ચોથો વર્ણ શૂદ્ર વર્ણપણાને લીધે વેદમંત્ર સ્વધા સ્વાહા અને વષટ્કાર વિગેરે વિના ધર્માચરણ કરવાને લાયક છે.

શાસ્ત્રમાં શુક્ર શોણિતજન્ય (વીર્ય અને રૂધિરથી પેદા થનાર) સ્થૂલ દેહની (શરીરની) શુદ્ધિ માટે અને ગૃહસ્થાશ્રમની સિદ્ધિ સારૂ શૂદ્રોને શાસ્ત્રમાં દશ સંસ્કારો કરવા કહ્યા છે. તે સંસ્કારોનાં નામો તથા કારણો સંક્ષેપ રીતે આ પ્રમાણે સમજવાં—

૧—પ્રથમ ક્ષેત્રશુદ્ધિ માટે "ગર્ભાધાન સંસ્કાર", ૨—તથા ગર્ભ રહ્યા પછી ત્રીજે મહીને ગર્ભમાં પરાક્રમ સ્થાપવા સારૂ "પુંસવન સંસ્કાર", ૩—ગર્ભ રહ્યા પછી ચોથે, છઠ્ઠે કે આઠમે મહીને ગર્ભિણી તથા તેના ગર્ભની શુદ્ધિ માટે "સીમંતોન્નયન સંસ્કાર", ૪—તે પછી બાલકના જન્મને જ દિવસે ગર્ભાબુપાનજનિત દોષની નિવૃત્તિ માટે "જાતકર્મ સંસ્કાર", ૫—બાલકના જન્મદિવસથી બારમે દિવસે એટલે જનનાશૌચ ઉતર્યા પછી કોઈ પણ શુભ દિવસ જોઈ બાલકના આયુસ્તેજની વૃદ્ધિ સારૂ તથા વ્યવહારની સિદ્ધિ સારૂ "નામકરણ સંસ્કાર", ૬—તે પછી બાલકના જન્મદિવસથી ચોથે મહીને અથવા પોતપોતાના કુલાચાર પ્રમાણે કોઈ પણ શુભ દિવસ જોઈ આયુષ્ય તથા શ્રીની વૃદ્ધિ થવા માટે "નિષ્ક્રમણ સંસ્કાર". ૭—પછી બાલકના જન્મથી છઠ્ઠે મહીને અથવા પોતપોતાના કુલાચારની રીતે કોઈ પણ શુભ દિવસ જોઈ માતૃભુક્તાન્નદ્વારા ગર્ભમાં જે અશુદ્ધ રસાદિથી પોષણ થાય છે તેની શુદ્ધિ સારૂ "અન્નપ્રાશન સંસ્કાર". ૮—પછી બાલકના જન્મથી ત્રીજે વર્ષે અથવા પાંચમે વર્ષે પોતપોતાના કુલાચાર પ્રમાણે કોઈ પણ શુભ દિવસ જોઈ આયુષ્ય, બલ અને તેજની વૃદ્ધિ સારૂ "ચૌલ સંસ્કાર". ૯—ત્યારપછી છઠ્ઠે, સાતમે, આઠમે અથવા વર્ષ દિવસે આયુષ્ય તથા શ્રીની વૃદ્ધિ સારૂં "કર્ણવેધ". ૧૦—ત્યારપછી ગૃહસ્થાશ્રમની સિદ્ધિ સારૂ દશમો વિવાહ સંસ્કાર કરવો.

આ ઉપર લખેલા દશ સંસ્કારો શૂદ્રવર્ણને વાજસનેયી શાખાના વિધિ પ્રમાણે વેદના મંત્ર વગર પુરાણના શ્લોકોથી શૂદ્રકમલાકર વિગેરે ગ્રંથોમાં શૂદ્ર કર્મનો વિધિ લખ્યો છે તે પ્રમાણે કરવા.

શાસ્ત્રમાં બ્રહ્મચર્ય, ગાર્હસ્થ્ય, વાનપ્રસ્થ અને સંન્યાસ આમ ચાર આશ્રમ કહ્યા છે. આશ્રમ એટલે એક પ્રકારની સ્થિતિ અર્થાત્ આયુષ્યના ચાર વિભાગ કરી એક એક વિભાગમાં એક એક સ્થિતિમાં

રેહેવું એનું નામ આશ્રમ. તેમાં ચાર આશ્રમમાં શૂદ્રને તો એક ગૃહસ્થાશ્રમનીજ યોગ્યતા છે. જેમકે મહાભારતમાં કહ્યું છે કે—

चत्वार आश्रमाश्चैव ब्राह्मणस्य प्रकीर्तिताः ।
गार्हस्थ्यं ब्रह्मचर्यञ्च वानप्रस्थन्तु भिक्षुकम् ॥
क्षत्रिये चापि कथिता आश्रमास्त्रय एवहि ॥
ब्रह्मचर्यञ्च गार्हस्थ्यमाश्रमद्वितयं विशः ॥
गार्हस्थ्यमुचितं त्वेकं शूद्रस्य क्षणमावहत् ॥

અર્થ–બ્રાહ્મણને ચાર આશ્રમ કહ્યા છે. જેમકે બ્રહ્મચર્ય–ગાર્હસ્થ્ય–વાનપ્રસ્થ–અને સંન્યાસ–ક્ષત્રિયને ત્રણ આશ્રમો કહ્યા છે. જેમકે બ્રહ્મચર્ય ગાર્હસ્થ્ય–અને વાનપ્રસ્થ–વૈશ્યને બ્રહ્મચર્ય–અને ગાર્હસ્થ્ય–આબે આશ્રમ કહ્યા છે. અને શુદ્રને એક ગૃહસ્થાશ્રમજ અવસર પ્રાપ્ત છે.

માટે શૂદ્રવૈષ્ણવોયે પ્રથમ અવસ્થામાં સોળવર્ષ સુધી સ્રીસંસર્ગ ન રાખતાં બ્રહ્મચર્ય રાખવું. તે પછી પુરાણવિધિથી વિવાહ કરવો. વિવાહમાં કન્યા તથા વરનાં લક્ષણો આ પ્રમાણે સમજવાં. પોતપોતાના વર્ણની (જાતિની) શાસ્રોક્ત શુભલક્ષણવાળી વરના વયથી (અવસ્થાથી) તથા પ્રમાણથી નાની અને બીજા પુરુષના દાન (વેશવાળ) તથા ઉપભોગથી રહિત અને અસપિંડા અર્થાત્ વરના પિતૃકુલથી સાતપુરુષની (સાતપેઢીની) અંદરની તથા માતૃકુલથી પાંચ પુરુષ (પાંચપેઢી) અંદરની દોહિત્રીકે ભાણેજી ન હોવી જોઇએ અને વરના લક્ષણો પણ નીચે પ્રમાણે હોવા જોઇયે.–ઉભયકુલશુદ્ધ અર્થાત્ માતાના તથા પિતાના કુલથી શુદ્ધ એટલે ઉત્તમકુલવાળો–કન્યાની અવસ્થાથી તથા પ્રમાણથી મોહોટો અર્થાત્ બમણી અથવા ડોઢી ઉમ્મરવાળો હોવો જાઇયે તેથી ન્હાનો અથવા ઘણો મોહોટો હોવો ન જોઇયે. અને નપુંસકાદિ રોગ રહિત–વિદ્યાવાળો–સારાકુટુંબવાળો તથા સ્વભાવથી પણ સારો હોવો જોઇયે. આવા લક્ષણવાળા વરની સાથે પૂર્વોક્ત લક્ષણવાળી કન્યાના જ્યોતિઃશાસ્રની રીતે વરકન્યાના જન્મપત્રીથી ગૃહો મેળવી વિવાહનાં શુભમુહૂર્તમાં પુરાણવિધિથી વિવાહ કરવો જોઇયે.

ધર્મશાસ્રકારોયે વિવાહમાં વરકન્યાના વયનું પ્રમાણ ઘણુંકરીને આમ કહ્યું છે. ત્રીશ વર્ષનો વર બારવર્ષની કન્યાસાથે ચોવિશ વર્ષનો વર આઠવર્ષની કન્યાસાથે પરણે. પરંતુ હાલનો સમય જોતાં તે વધારે

પડતું દેખાય છે. વર્તમાન સમય પ્રમાણે પણ કન્યાના વયનો નિયમ તો આઠથી બાર સુધીનો જે શાસ્ત્રકારોએ કહ્યો છે તે યુક્તજ છે. મુખ્યમાં કન્યાને વાસ્તે તો ઉક્ત સમયમાં કન્યાનું શારીરિક બલાબલ જોઈ ઋતુકાલથી પૂર્વજ વિવાહ કરવો ઉત્તમ છે. પરંતુ વરનો વિવાહ તો વર્તમાન કાલના હિસાબે પણ સોળવર્ષની વયમાં આઠવર્ષની કન્યા સાથે અને અઢારવર્ષની વયમાં બારવર્ષની કન્યાસાથે કરવો વધારે યોગ્ય દેખાય છે.

આર્યશાસ્ત્રોક્ત વિવાહ કેવલ સંતાનોત્પત્તિ માટે અથવા અન્યોન્યના ભરણ પોષણનીજ વ્યવસ્થા માટે કે વિષયાદિક સુખો માટેજ નથી કિંતુ શાસ્ત્રરીતે વિવાહ સંસ્કારદ્વારા સ્ત્રીપુરૂષનો એકાત્મભાવ કરી પરસ્પર ધર્મસિદ્ધિ કરવા માટેજ છે. ગૃહસ્થાશ્રમદ્વારા ધર્મ- અર્થ–અને કામ આ ત્રિવર્ગનું સાધન કરતાં ઉત્તરોત્તર પરમપુરૂષાર્થરૂપ મોક્ષસુધીનો લાભ થઈ શકે છે. કારણકે મોક્ષના પ્રતિબંધી કામ- દોષને જીતવા સારૂ ગૃહસ્થાશ્રમ એક દુર્ગ (કિલ્લો) છે.

જુઓ કેવી આશ્ચર્યની વાત છે કે એક કુલ તથા ગોત્રનો વર તથા બીજા કુલ અને ગોત્રની કન્યા આ બન્નેનો પરસ્પર આજન્મ (જીવન પર્યંત) એવો એક નિત્ય સંબંધ થઈ જાય છે. કે તે કન્યા વરની અર્દ્ધાંગ બની જાય છે. એ કેવલ શાસ્ત્રવિધિનોજ ચમત્કાર છે. કે તે કન્યા પોતાના પિતાનું ગોત્ર છોડી પતિના ગોત્રવાળી થઈ જાય છે. પરંતુ હાલનો સમય જોતાં દરેક દેશોમાં વિધિના વિષયમાં વિશેષ કરીને યજમાન તથા આચાર્યની પ્રાયઃશિથિલતા જોવામાં આવે છે. માટે યજમાનને તો શાસ્ત્રવિધિના આગ્રહીજ થવું જોઇયે અને આચાર્ય એટલે કર્મ કરાવનાર સારી પેઠે કર્મકાંડના વિધિનો જાણુ- નારો હોવો જોઈએ.

વર્તમાન સમયમાં શુદ્ર લોકો વિવાહ વખતે વરકન્યાની અવસ્થા ઉપર દૃષ્ટિ રાખતા નથી એ વાત ઘણીજ ગેરવાજબી છે. જ્યાંસુધી વરકન્યા યોગ્ય ઉમ્મરનાં થયાં નહોય ત્યાં સુધીમાં વિવાહ કરવો તે વરકન્યાની તથા તેની પ્રજાની હાનિ કરનારો વિવાહ થાય છે. માટે કન્યા યોગ્ય ઉમરની થઈ હોય (તથા હવે વધારે રોકવાથી ઋતુ આવશે એમ જાણુવામાં આવે ત્યારે) તેનો વિવાહ કરવો જોઇએ અને તે વિવાહ તે કન્યાથી સાત આઠ વર્ષે મોહોટી ઉમરના વરસાથે કરવો જોઇએ.

શૂદ્રોએ ઉત્તરક્રિયા પણ પુરાણના શ્લોકોથી શૂદ્રકમલાકરાદિ ગ્રંથોમાં બતાવેલા વિધિપ્રમાણે કરવી.

શૂદ્ર ગૃહસ્થોયે વર્ષમાં બેવાર શ્રાદ્ધ અવશ્ય કરવાં. એક તો માતા અથવા પિતાનું જે માસની જે તિથિમાં મરણ થયું હોય તે માસની તેજ તિથિયે [1]એકોદ્દિષ્ટરીતે અને શ્રાદ્ધપક્ષમાં પિતાની જે ક્ષયતિથિ હોય તેજ તિથિમાં [2]મહાલયની રીતે શ્રદ્ધાપૂર્વક શ્રાદ્ધ કરવાં–તે શ્રાદ્ધ પુરાણના શ્લોકોથી શૂદ્રકમલાકરાદિ ગ્રંથોમાં બતાવેલા વિધિ પ્રમાણે કરવાં.

॥ ભક્તિમાર્ગસંબંધી વિશેષ જાણવાની બાબતો. ॥

ભક્તિની સિદ્ધિમાટે ભક્તિમાર્ગીય મંત્રની દીક્ષા[3] (મંત્રોપદેશ) લેવાની અત્યાવશ્યકતા છે. કારણ કે દીક્ષા (મંત્રોપદેશ) વિના ભક્તિની સિદ્ધિ થતી નથી. જેમકે મંત્રસાર ગ્રંથમાં કહ્યું છે કે—

दीक्षिताय विशेषेण प्रसीदेन्नान्यथा हरिः ॥
ब्राह्मणः क्षत्रियो वाऽपि वैश्यः शूद्रोऽथ वा पुनः ॥ १ ॥
एवं स्त्रियो वा यत्नेन गुरुमेव समाश्रयेत् ॥

અર્થ–દીક્ષા (મંત્રોપદેશ) ગ્રહણ કરનારને વિશેષે કરી શ્રીહરિ પ્રસન્ન થાય છે. અન્યથા (મંત્રોપદેશવિના) શ્રીહરિ પ્રસન્ન થતા નથી. માટે બ્રાહ્મણોયે–ક્ષત્રિયોયે–વૈશ્યોયે અને શૂદ્રોયે એમજ સ્ત્રિયોયે પણ પ્રયત્નપૂર્વક ગુરુમંત્રોપદેશ ગ્રહણ કરવો. પ્રત્યુત દીક્ષા (ઉપદેશ) વગર રહેનારાને દોષ કહ્યો છે. જેમ કે—

अदीक्षितस्य वामोरु! कृतं सर्वमनर्थकम् ॥
पशुयोनिमवाप्नोति दीक्षाहीनो नरो मृतः ॥ १ ॥

૧–એકનો ઉદ્દેશકરી **શ્રાદ્ધ** કરવું તે–૨–ચૌદશ–તથા **પુનેમ** જેમની મરણ તિથિ હોય તે માણસનું **મહાલય શ્રાદ્ધ અષ્ટમી–દ્વાદશી–અમાવાસ્યા**–અથવા **વ્યતીપાતને** દિવસે કરવું. કેમ કે **પુનેમ** શ્રાદ્ધપક્ષમાં નથી. અને **ચતુર્દશીતિથિ** ઘાયલની હોવાથી **ચતુર્દશી** પણ જેની મરણ **તિથિ હોય**, તેણે પણ **અષ્ટમી–દ્વાદશી–અમાવાસ્યા અને વ્યતીપાત** આ દિવસોમાંથી કોઇપણ દિવસોમાં **શ્રાદ્ધ** કરવું. કારણ કે **પૂર્ણિમા** શ્રાદ્ધ પક્ષમાં નથી જ.

૩–**મંત્રમાર્ગાનુસાર** દીક્ષાનું ગ્રહણ કરવું **દુઃસાધ્ય** છે. તેથીજ કહ્યું છે કે "युगे युगेतु दीक्षा स्यादुपदेशः कलौ युगे" માટે **કલિયુગમાં** તો ઉપદેશની રીતે **ગુરુથી મંત્રનું** ગ્રહણ યુક્ત છે.

અર્થ-દીક્ષાહીન પુરુષનાં કરેલાં સર્વ સત્કર્મો નિષ્ફલ થાય છે. અને દીક્ષા વગરનો મનુષ્ય મરે તો પશુયોનિને પ્રાપ્ત થાય છે.

દીક્ષા-ગુરુ પાસે લેવાની હોય છે. માટે મંત્રોપદેશરૂપ દીક્ષા કેહેવા ગુરુ પાસેથી લેવી તે પ્રથમ જાણવાની આવશ્યકતા છે. તે વિષય ઉપર શ્રીઆચાર્યચરણોયે તત્ત્વદીપનિબંધમાં આ પ્રમાણે આજ્ઞા કરેલી છે કે—

कृष्णसेवापरं वीक्ष्य दंभादिरहितं नरम् ॥
श्रीभागवततत्त्वज्ञं भजेज्जिज्ञासुरादरात् ॥ १ ॥

અર્થ-શ્રીકૃષ્ણની સેવામાં પરાયણ, દંભાદિ (કામ-ક્રોધ-લોભ-મોહ-મદ-મત્સર-વિગેરે)થી રહિત, શ્રીભાગવતના તત્ત્વને જાણનાર એવા લક્ષણવાળા ગુરુપાસેથી શિષ્યેં આદરપૂર્વક મંત્રોપદેશ ગ્રહણ કરવો. "તે ગુરુ બ્રાહ્મણ કુલના અને સત્સંપ્રદાયવાળા હોવા જોઇએ."

મુમુક્ષુ પુરુષોને ભવસાગરથી તરવા માટે ભગવાને પોતાની આજ્ઞારૂપી વેદશાસ્ત્રમાં કર્મ જ્ઞાન અને ભક્તિ આ ત્રણજ ઉપાયો દેખાડયા છે. જેમ શ્રીમદ્ભાગવત એકાદશસ્કંધ અધ્યા૦ ૨૦ શ્લો૦ ૬ ઠ્ઠો.

योगास्त्रयो मया प्रोक्ता नृणां श्रेयोविधित्सया ॥
ज्ञानं कर्म च भक्तिश्च नोपायोऽन्योऽस्ति कुत्रचित् ॥ १ ॥

અર્થ-શ્રીકૃષ્ણ ઉદ્ધવજીને ઉપદેશ કરે છે કે હે ઉદ્ધવ! મનુષ્યોના કલ્યાણ કરવા માટે અમે ત્રણ ઉપાયો જ્ઞાન કર્મ અને ભક્તિ કહ્યા છે. એ શિવાય બીજો કોઈ પણ ઉપાય શાસ્ત્રમાં નથી.

આ ત્રણે ઉપાયોમાંથી જો કે કર્મ મોક્ષરૂપ શ્રેયનું સાક્ષાત્ સાધન નથી. તથાપિ નિષ્કામપણે કરતાં તે કર્મ પણ જ્ઞાન અથવા ભક્તિદ્વારા પરંપરાથી મોક્ષનું સાધન થઈ જાય છે. તેથીજ અહીં કર્મને પણ શ્રેય (મોક્ષ)નું સાધન કહેલું છે. અને જ્ઞાન તથા ભક્તિ આ બેને બીજા સહાયની અપેક્ષા ન રાખતાં મોક્ષનાં સાક્ષાત્ સાધનો કહ્યાં છે. અને તે ઠેકાણેજ કર્મ-જ્ઞાન અને ભક્તિના અધિકારીયો પણ જુદા જુદા કહ્યા છે. જેમકે જેને આ લોકનાં રાજ્યાદિ તથા પરલોકના સ્વર્ગાદિ સુખોમાં પણ દુઃખબુદ્ધિ છે. તેવા વિરક્ત પુરૂષો જ્ઞાનના અધિકારીઓ છે. અને જેને આ લોકનાં તથા પરલોકનાં સ્વર્ગાદિ સુખોનો ઇચ્છા છે તેવા સકામ પુરુષો કર્મના અધિ-

કારીઓ છે. તથા જેને ભગવત્કથા શ્રવણાદિ નવધા ભક્તિ કરવાનો પ્રેમ છે. અને વૈષયિક સુખોમાં અતિશય પ્રેમ નથી તેમજ વિષય સુખોમાંથી તદ્દન વિરક્તતા પણ નથી. એવા પુરૂષો ભક્તિના અધિકારીઓ છે. એમ સમજવું. હાલ કલિકાલના સમયમાં જ્ઞાનયોગના અધિકારી તો કોઇકજ હશે. માટે વર્તમાનકાલમાં તો વિશેષે કરીને ભક્તિમાર્ગના અધિકારીઓ જોવામાં આવે છે. તેથી આવા સમયમાં તો મુમુક્ષુ પુરુષોએ ભક્તિમાર્ગનોજ આશ્રય લેવો ઉત્તમ છે. માટે પ્રથમ ભક્તિના લક્ષણને જાણવાની આવશ્યકતા છે. તે ભક્તિનું લક્ષણ શ્રીઆચાર્યચરણોયેં નારદપંચરાત્રમાંથી ઉધૃત કરી તત્ત્વદીપનિબંધમાં આપ્રમાણે લખ્યું છે કેઃ-

माहात्म्यज्ञानपूर्वस्तु सुदृढः सर्वतोऽधिकः ॥
स्नेहो भक्तिरिति प्रोक्तस्तया मुक्तिर्न चान्यथा ॥ १ ॥

અર્થ-માહાત્મ્યજ્ઞાનપૂર્વક સારી રીતે દૃઢ અને સર્વથી અધિક શ્રીકૃષ્ણમાં જે સ્નેહ તેનું નામ ભક્તિ અને તે ભક્તિથીજ મોક્ષ થાય છે. બીજી રીતે થતો નથી. તે ભક્તિ બે પ્રકારની છે. એક સાધનરૂપા અને બીજી ફલરૂપા તેમાં પ્રથમ સાધનરૂપા શ્રવણાદિ નવધા ભક્તિનું ભગવત્સેવાદ્વારા વારંવાર અનુષ્ઠાન કરવાથી ફલરૂપા પ્રેમલક્ષણા માનસી ભક્તિની સિદ્ધિ થાય છે. તેથી જ્યાંસુધી ફલરૂપા માનસી ભક્તિની સિદ્ધિ નથી થઈ ત્યાં સુધી સાધનરૂપા નવધા ભક્તિ કરતાં પણ નિષિદ્ધ કર્મોના ત્યાગપૂર્વક વર્ણાશ્રમપ્રયુક્ત વેદવિહિત, નિત્યનૈમિત્તિક કર્મોનું નિષ્કામ પણાથી અનુષ્ઠાન (આચરણ) કરતાં રહેવું કેવલ ભક્તિમાર્ગનાં જ અભિમાનમાત્રથી નિત્ય નૈમિત્તિક વૈદિક કર્મોનો પ્રથમ સાધનાવસ્થામાં જ ત્યાગ કરીદેવો નહીં. આવીરીતે સાધનરૂપ નવધા ભક્તિના અભ્યાસથી પૂર્ણરીતે ભગવાનના માહાત્મ્યનું જ્ઞાન થાય છે. તે આ પ્રમાણે કે આ જગતનાં સૃષ્ટ્યાદિકર્તા ભગવાન્ છે. અને જગતરૂપ પણ પોતેજ છે. તેમજ હું પણ ભગવાનનો અંશરૂપે સહજ દાસછું- તથા ભગવાન્ મ્હારા અંશી સ્વામી છે. એવા જ્ઞાનપૂર્વક પ્રભુની સેવા કરવાથી શ્રવણાદિ સાધનરૂપા ભક્તિ ફલરૂપા માનસી પ્રેમલક્ષણા ભક્તિને ઉત્પન્ન કરે છે. અને તે પ્રેમલક્ષણા ભક્તિ ઉત્પન્ન થવાથી તે સાધનરૂપ નવધાભક્તિ પણ ફલરૂપ થઇ જાય છે. આ

પ્રમાણે ફલરૂપા પરાભક્તિ પ્રાપ્ત થવાથી આધિભૌતિક-આધ્યાત્મિક અને આધિદૈવિકરૂપ ત્રણે દુઃખોની નિવૃત્તિપૂર્વક પરમાનંદાવાપ્તિ અર્થાત્ ભગવત્પ્રાપ્તિરૂપ મોક્ષ થાય છે. તેથી વેદશાસ્ત્રપ્રતિપાદ્ય અનાદિસિદ્ધ શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજીના પુષ્ટિભક્તિ સંપ્રદાયમાં ભક્તિની સિદ્ધિમાટે શરણ તથા નિવેદન આ બે મંત્રોનો ઉપદેશ દેવામાં આવે છે.

શરણમંત્રોપદેશ-વૈષ્ણવોયે ભક્તિની સિદ્ધિમાટે પ્રથમ શરણમંત્ર એટલે અષ્ટાક્ષર મંત્રનો ઉપદેશ ગ્રહણ કરવો-કારણકે મુમુક્ષુ પુરુષને આ ભવસાગરથી તરવા માટે ભક્તિમાર્ગની રીતે પ્રથમ શ્રીહરિની શરણભાવના કરવી આવશ્યક છે. જેમ શ્વેતાશ્વતર ઉપનિષદ્માં કહ્યું છે કે-"જે પરમાત્મા આ સૃષ્ટિના આરંભસમયમાં બ્રહ્માને ઉત્પન્ન કરે છે. અને તે બ્રહ્માને જે વેદનો ઉપદેશ કરે છે તે અમારી બુદ્ધિના પ્રકાશક દેવને મોક્ષની ઇચ્છાવાળો હું શરણ પ્રાપ્ત થાઉં છું. તેમજ શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા-અધ્યાય-૧૮ શ્લોક-૬૬ માં કહ્યુ છે કે-

सर्वधर्मान्परित्यज्य, मामेकं शरणं व्रज ॥
अहं त्वां सर्वपापेभ्यो मोक्षयिष्यामि माशुचः ॥ १ ॥

અર્થ-સર્વ ધર્મોનો પરિત્યાગ કરી અનન્ય ભાવપૂર્વક મને શરણ પ્રાપ્ત થા. હું તને સર્વ પાપોથી મુક્ત કરીશ-શોક ના કર. શરણમંત્રનો ઉપદેશ લીધા પછી નવધા ભક્તિમાંથી શ્રવણ, કીર્તન, સ્મરણ, પાદ સેવન, અર્ચન, વન્દન અને દાસ્ય આ સાત પ્રકારની ભક્તિ કરવાનો અધિકાર થાય છે. માટે વૈષ્ણવોયે શરણમંત્રોપદેશ અવશ્ય લેવો. તે શરણભાવનાની દૃઢતા કરવા સારુ ઉપર લખેલી સાતે ભક્તિનું પ્રેમપૂર્વક સર્વદા અનુષ્ઠાન કરતાં રેહેવું.

જીવને સખ્ય તથા આત્મનિવેદન આ બે પ્રકારની ભક્તિનું દાન પ્રભુ પોતાના અનુગ્રહથી કરે છે. જેમ ઉપનયન સંસ્કાર કરવાથી દ્વિજોને વૈદિક કર્મ કરવાનો અધિકાર થાય છે. તેમજ નિવેદન મંત્રોપદેશદ્વારા તદીયત્વભાવના થવાથી ભગવત્સેવાનો અધિકાર થાય છે. તેથી અહંતા મમતાની નિવૃત્તિદ્વારા ભગવત્સેવારૂપ સ્વધર્મની સિદ્ધિ માટે શ્રી ગુરુદ્વારા નિવેદનમંત્રનો ઉપદેશ પણ અવશ્ય લેવો જોઇએ.

આત્મનિવેદનમંત્રોપદેશ-સ્થૂલ સૂક્ષ્મ દેહથી ભિન્ન આ જીવ પરબ્રહ્મનો અંશ છે. સૃષ્ટિના આદિમાંજ ભગવદિચ્છાથી અંશીથી

અંશરૂપ ઉત્પન્ન થઇ, માયાશક્તિદ્વારા નોખો થયો છે. તે પછી અવિદ્યાશક્તિથી જીવને અહંતામમતાત્મક બંધ થાય છે. તેથીજ આ જીવ જન્મમરણાદિ સંસારરૂપ દુઃખને ભોગવે છે. એજ સર્વ શાસ્ત્રનો આશય દેખાય છે. એ અવિદ્યાકૃત બંધથી મુક્ત થવાના શાસ્ત્રકારોએ પોતપોતાની યુક્તિ તથા પ્રમાણદ્વારા ભિન્ન ભિન્ન ઉપાયો કહ્યા છે. પરંતુ ભક્તિમાર્ગમાં તો બંધથી મુક્ત થવા સારુ વેદ, ગીતા તથા શ્રીભાગવતાદિ આર્ષ ગ્રંથોમાં આત્મનિવેદન ઉપાય કહ્યો છે. જેમ બૃહદારણ્યક ઉપનિષદ્‌ના અધ્યાય ૪ થાના બ્રાહ્મણ ૫ માં મધુવિદ્યાન્તર્ગત सवाअयमात्मा એ શ્રુતિમાં પ્રથમ ભૂતશબ્દનો અર્થ પંચમહાભૂત (પૃથ્વી, જલ, તેજ, વાયુ અને આકાશ) રૂપ સમજવો. આ સમસ્ત જગત્ પંચમહાભૂતમય છે. તેથી ભૂતશબ્દે કરીને સંપૂર્ણ જગતનુ ગ્રહણ થાય છે. આ ઉપરથી ફલિતાર્થ એ છે કે તે ભગવાન્ (પરમાત્મા) સર્વ સદ્રૂપ જગતના અધિષ્ઠાતા છે અને सर्वेषां भूतानां राजा આ વાકયમાં ભૂતશબ્દનો અર્થ સ્થૂલ સૂક્ષ્મ દેહવિશિષ્ટ જીવરૂપ છે. આ ભૂતશબ્દનો ઉપરપ્રમાણે અર્થ બીજી શ્રુતિયોમાં પણ પ્રસિદ્ધ છે. જેમ કે "माहिंस्यात्सर्वा भूतानि" ઇત્યાદિ. આનું તાત્પર્ય આ છે કે તે પરમાત્મા આ સર્વ જીવોના રાજા છે અર્થાત્ પ્રભુ સર્વ જીવોના રાજાપ્રમાણે અધિષ્ઠાતા તથા અનુગ્રહીતા છે આ ઉપરથી આમ સમજવાનુ છે કે જેમ ભગવાનનું જીવ ઉપર અધ્યક્ષપણું રક્ષાકરવાપણું અને અનુગ્રહ કરવાપણું ઇત્યાદિ ધર્મ છે. તેમજ જીવને પણ ભગવાનની સાથે આ પ્રમાણે ધર્મ રાખવો ઉચિત છે કે જેમ પ્રજાનો રાજાસાથે સંબંધ દેખાય છે પ્રજા પોતાના અધ્યક્ષ રાજાને પાલક સમજી તે ઉપર સ્વામિપણાની ભાવના રાખે છે. તેમજ જીવે પણ પ્રભુમાં પોતાના સ્વામીપણાના કારણથી શરણાગતિને પ્રાપ્ત થવું આ જીવનો પ્રધાન ધર્મ છે. જેમ રથના પઈડાનો મધ્યભાગ (નાભિ) તથા નેમિ (ઉપરના ફરતા ભાગ)ના આધારથી સર્વ આરાઓ[1] નાભિ તથા નેમિ સાથે પૂર્ણ સંબંધવાળા છે. તેમ ભગવાનમાં સર્વ પ્રાણ, સર્વ લોક, સર્વ દેવ, સર્વ ભૂત તથા સર્વ આત્મા સમર્પિત છે. આપ્રમાણે ઉપરની શ્રુતિનો અર્થ છે. બીજું પણ જણાવવાનું કે રથના ચક્રનો નેમિ તથા રથના ચક્રનો નાભિ આ બન્ને સાથે આરાઓ જેમ સમર્પીત રહ્યા છે. તદ્વત્ પ્રાણ—આત્મા—વિગેરે

૧ પઇડાનો સદંશ (જડ)

સર્વનો પરબ્રહ્મમાં જ વિનિયોગ રહે છે. તેથી આશ્રુતિમાં કહેલો અર્થ તેવી રીતનાં અનુસંધાન માટે છે. અર્થાત્ જેવો આશ્રુતિનો અર્થ છે તેવી જાતનું નિરંતર અનુસંધાન કરતાં રહેવું. આ શ્રુતિના અર્થથી ફલિતાર્થ એમ સમજવો જોઇએ કે, પ્રાણથી લઇને આત્માપર્યંત સર્વમાં ભગવદીયપણાની બુદ્ધિ રાખવી એજ જીવનો સ્વધર્મ છે. એટલે એમ સમજવું કે આ સર્વ પદાર્થો ભગવાનને અર્પણ કર્યા છે અને હું પણ ભગવાનમાં સ્વયં અર્પિત છું. આવી રીતનું દૃઢનિયમપૂર્વક સ્મરણ રાખવું. આપ્રમાણે વેદનો સિદ્ધાંત છે. અને આપણા સંપ્રદાયમાં પણ એવી જાતની ઉપર કહ્યા પ્રમાણે બુદ્ધિ રાખવી. અને તેનું સ્મરણ કરવું. એજ અભિપ્રાય બ્રહ્મસંબંધ કે આત્મનિવેદન મંત્રમાં કહ્યો છે. તેમજ શ્રીગીતાજીમાં પણ અધ્યાય ૯ શ્લોક ૨૭ માં કહ્યું છે કે-

यत्करोषि यदश्नासि यज्जुहोषि ददासि यत् ॥
यत्तपस्यसि कौन्तेय! तत्कुरुष्व मदर्पणम् ॥
शुभाशुभफलैरेवं मोक्ष्यसे कर्मबन्धनैः ॥

અર્થ-શ્રીકૃષ્ણ અર્જુનને ઉપદેશ કરે છે કે, હે કુંતીના પુત્ર! તું જે કાંઇ કાર્ય કરે છે. જે કાંઈ ભક્ષણ કરે છે. જે કાંઈ અગ્નિમાં હોમ કરે છે. જે કાંઈ દાન કરે છે. જે કાંઈ તપ કરે છે, તે સર્વ મને અર્પણકર અને તેમ કરવાથી શુભ અને અશુભ ફલવાળાં કર્મના બંધનોથી મુક્ત થઈશ.

તેમજ શ્રીમદ્ભાગવત એકાદશસ્કંધમાં પણ ચાર ઠેકાણે નિવેદનનું સ્વરૂપ કહ્યું છે—

આત્મનિવેદન-એટલે પોતાપણાનું નિવેદન અર્થાત્ આ જગત્ના યાવત્ પદાર્થો ભગવાને પોતાની લીલા માટેજ બનાવેલા છે. અને તેઓ ભગવદ્રૂપ છે. એમાં કેવલ અવિદ્યાના સંબંધથી જીવેં દેહમાં અહંતા (હુંપણું) અને દેહના સંબંધી દારાગારાદિ (સ્ત્રી ઘર વિગેરે) પદાર્થોમાં મમતા માનેલી છે અને તેને લઇનેજ એ જીવ તત્સંબંધી પોતાને અનુકૂલ પદાર્થોમાં રાગ અને પ્રતિકૂલ પદાર્થોમાં દ્વેષ કરે છે. માટે તેજ હું ને મહારાપણાને શ્રીગુરુના ઉપદેશદ્વારા શ્રીહરિને અર્પણ કરે અર્થાત્ જગતના યાવત્પદાર્થોમાં ભગવદીયત્વ ભાવના એટલે હું અને યાવત્પદાર્થો ભગવાનનાજ છે, એવી જાતની ભાવના

જ આત્મનિવેદનનો અભિપ્રાય છે. તે જન્મજન્માંતરની બાંધેલી અહંતા મમતાનો એકાએક છૂટી જવાનો તો સંભવજ નથી. તેથી તે ભાવના જેમ દૃઢ થાય તે સારું દેહમાં જે અહંતાનો સંબંધ માની રાખ્યો છે, તેને છોડી શુદ્ધ ભગવદંશ જીવમાં દાસપણે અહંતા રાખે અને મમતાનો જે વૈષયિક પદાર્થોમાં સંબંધ માની રાખ્યો છે તેને છોડી તે મમતાને આનંદઘન શ્રીપ્રભુમાં લગાડે. જેમ કે પ્રભુ મારા છે. અને હું પ્રભુનો છું એવે પ્રકારે અહંતા મમતાના પરિવર્તનદ્વારા શ્રી પ્રભુની સેવા કરવાથી થોડા કાલમાં જ પોતામાંથી અને પોતાના સંબંધી જગતના યાવત્પદાર્થોમાંથી અહંતા મમતાની તદ્દન નિવૃત્તિ થઈ પુરુષોત્તમપ્રાપ્તિરૂપ મોક્ષફલ થાય છે.

પ્રથમ મંત્રોપદેશદ્વારા પ્રતિજ્ઞારૂપ નિવેદન કર્યા પછી તેનો કાયિક-વાચિક માનસિક અભ્યાસ આપ્રમાણે કરતાં રહેવું.

કાયિક-કાયિક નિવેદનનો અભ્યાસ એમ કરવો કે કોઈપણ પદાર્થ હોય તેનું પ્રથમ શ્રીપ્રભુને નિવેદન કરી ભગવદ્દત્ત પ્રસાદ ભાવનાથીજ ગ્રહણ કરવો અને જે અન્નફલાદિ શ્રીને ભોગ ધરાવવાના હોય તે તે પદાર્થો પરમપવિત્રતાથી સિદ્ધ કરી અર્પણ કરવા એમ પોતાના શરીરથી સેવોપયોગી સામગ્રી લાવવી, સિદ્ધ કરવી તથા શ્રીને સમર્પવી ઇત્યાદિ જે કાયિકવ્યાપારસાધ્યસેવા છે તેનું શ્રીહરિમાં નિવેદન કરવું તે કાયિક નિવેદન છે.

વાચિક-વાચિક નિવેદનનો અભ્યાસ એમ કરવો કે જે જે પ્રકારથી જે જે પદાર્થોનું કાયિક નિવેદન કરાય છે, તે નિવેદન કરતાં નિસ્સાધન થઇ પરમ દીનતાપૂર્વક શ્રીને અંગીકાર કરવાની પ્રાર્થના કરવી. અને કાયિક સેવા કરતાં પોતાના મુખથી મંત્ર અથવા સેવા-પદ્ધતિના શ્લોકો તથા સેવાનાં તે તે સમયના અષ્ટછાપ વિગેરે ભગવદીયોના કીર્તન ઉચ્ચારણ કરવા-તથા શુદ્ધાનુરાગપૂર્વક બીજા પણ મંત્ર અથવા સ્તોત્ર પાઠાદિથી શ્રીહરિની સ્તુતિ કરવી. ઇત્યાદિ વાચિક વ્યાપારસાધ્ય જે કાર્યો છે તેને પ્રભુમાં ચરિતાર્થ કરવાં, તે વાચિક નિવેદન છે.

માનસિક-માનસિક નિવેદનનો અભ્યાસ એમ કરવો કે જે જે કાયિક તથા વાચિક નિવેદન કરાય છે તે સાથે મનથી શુદ્ધાનુરાગ તથા દીનતાપૂર્વક શ્રીપ્રભુને અંગીકાર કરવાની ભાવના કરવી. અને પોતાના

યાવત્પદાર્થોમાં તદીયત્વનીજ ભાવના કરતાં રેહેવું. ઇત્યાદિ પ્રકારનું નિવેદન માનસિક નિવેદન કહેવાય છે.

એમજ પોતાના યાવત્પદાર્થોનું યથાયોગ્ય કાયિક—વાચિક—તથા માનસિક નિવેદન સમજવું.

માટે આત્મનિવેદી સર્વે વૈષ્ણવોયે પોતાના અંતઃકરણમાં રાજ-પુરુષવત્ અનુસંધાન રાખવું. જેમકે એક શેઠનો મુનીમ અથવા રાજાનો દિવાન, શેઠના અથવા રાજાના મકાન—ઘોડા—ગાડી—વાડી—વગેરે સર્વ પદાર્થોને તે વખત પોતાના માની તેનો યોગક્ષેમ તથા યથાયોગ્ય ઉપ-ભોગ કરે છે—પરંતુ તે એ વાત પોતાના મનમાં સારી પેઠે જાણે છે, કે એ બધા પદાર્થો માહારા સ્વાંમી (શેઠના) કે રાજાના છે. તેમ જ આત્મનિવેદી ભગવદ્ ભક્તોયે પોતાના સંપૂર્ણ પદાર્થો અખિલ બ્રહ્માં-ડના સ્વામી શ્રી ભગવાનના છે. તથા તેમનાજ દીધેલા જાણી મમતાનો પરિત્યાગ કરી તે પદાર્થોનો યથાયોગ્ય યોગક્ષેમ તથા ઉપભોગ કરતાં પણ અહર્નિશ પ્રેમપૂર્વક શ્રીહરિની સેવામાંજ તત્પર રહેવું.

આ પ્રમાણે નિવેદનનો હુંમેશ અભ્યાસ કરવાથી અને પુષ્ટિસાં-પ્રદાયિક ગુરુના શ્રી મુખથી વેદ—વેદાંત—તથા શ્રી આચાર્યચરણકૃત સાંપ્રદાયિક ગ્રંથોના અર્થાનુસંધાન પૂર્વક શ્રવણ કરવાથી તથા નિવેદન ભક્તિના સ્મરણપૂર્વક શ્રવણ કીર્તન—સ્મરણાદિ દાસ્ય પર્યંત સાત પ્રકારની ભક્તિનું વારંવાર અનુષ્ઠાન કરવાથી અને ભગવદીયોનાં સત્સંગ પૂર્વક દૃઢ વિશ્વાસ રાખવાથી ધીરે ધીરે પૂર્ણરીત્યા નિવેદનની સિદ્ધિ એટલે અહંતા મમતાત્મક ચિત્તની વૃત્તિયોનો વૈષયિક પદાર્થોમાં નિવૃત્તિ પૂર્વક ભગવદાસક્તિરૂપ નિરોધ સિદ્ધ થાય છે.

આત્મનિવેદન—સમર્પણ તથા બ્રહ્મસંબંધ આ બધા પર્યાય શબ્દો છે,

વૈષ્ણવોયે કંઠમાં તુલસીના કાષ્ટની જ બે માલા (કંઠી સર્વદા અવશ્ય ધારણ કરવી. તે માલાને સૂત્રના દોરામાંજ પરોવાવવી—રેશ-મના દોરામાં પરોવાવવી નહીં. વળી તે માલાનાં જેમ દર્શન થતાં રહે તે રીતે હૃદય સુધી લાંબી રાખવી. જેમ દ્વિજોને (બ્રાહ્મણ—ક્ષત્રિય—વૈશ્યોને) યજ્ઞોપવીત (જનોઈ) સદા ધારણ કરવાનું વિધાન છે. તેમ જ આપણા સંપ્રદાયના યાવત્ વૈષ્ણવોને કંઠમાં તુલસીની માલાનું

પણ યજ્ઞોપવીતવત્* અહર્નિશ ધારણ કરવાનું શાસ્ત્રમાં વિધાન કહેલું છે. જેમકે સ્કંદપુરાણમાં કહ્યું છે કે—

यज्ञोपवीतवद्धार्या कंठे तुलसिमालिका ॥
नाशौचं धारणे तस्या यतः सा ब्रह्मरूपिणी ॥ १ ॥

અર્થ—જેમ યજ્ઞોપવીત હમ્મેશ ધારણ કરવામાં આવે છે તેમજ તુલસીની માલા પણ કંઠમાં હંમેશ ધારણ કરવી. આશૌચ (સૂતક) વિગેરે અસ્પૃશ્ય સમયમાં પણ તુલસીની માલાના ધારણનો નિષેધ નથી. કારણ કે તે બ્રહ્મરૂપિણી છે.

વૈષ્ણવોને તુલસીકાષ્ઠની માલા પ્રથમ પ્રસાદી કરાવને જ ધારણ કરવી—જો પુષ્ટિમાર્ગીય ગુરૂ બિરાજતા હોય તો તેમના શ્રીહસ્તનો સ્પર્શ કરાવી પ્રસાદી કરાવવી એવો સદાચાર છે. અથવા જ્યાં શ્રીમહાપ્રભુજીની બેઠક હોય ત્યાં પ્રસાદી કરાવી ધારણ કરવી. અથવા જે વૈષ્ણવને ત્યાં સ્વરૂપસેવા બિરાજતી હોય તેણે શ્રીની ગાદી વિગેરેને માલાનો સ્પર્શ કરાવી પ્રસાદી કરાવવી. અને જેને ત્યાં ચિત્રસેવા જ બિરાજતી હોય તેણે તેમનો સ્પર્શ કરાવી પ્રસાદી કરાવવી. પરંતુ પ્રસાદી કરાવ્યા વગર માલા ધારણ કરવી નહી. જેમ કે ગરૂડપુરાણમાં કહ્યું છે કે—

---

* સ્નાન-ભોજન-મૈથુન-મલ-મૂત્રના સમયમાં પણ કંઠમાંથી તુલસીકાષ્ઠ માલાનો ત્યાગ કરવો નહીં. એટલે ગુરુની પાસેથી શરણ મંત્રોપદેશ લીધા પછી મરણ પર્યંત કોઇપણ સમયમાં તુલસી કાષ્ઠની માલા વગર રહેવું નહીં. જેમ યજ્ઞોપવીત તૂટવાથી ત્યાં સુધી બીજું યજ્ઞોપવીત ધારણ કર્યું ન હોય ત્યાં સુધી બોલાય નહીં. ચલાય નહીં. ઇત્યાદિ-તેમજ આપણા સંપ્રદાયના વૈષ્ણવોને તુલસીની માળા માટે સમજવું. કવચિત્ ઉપર કહેલા સ્નાનાદિના સમયમાં તુલસીમાલા ધારણ કરવાનો નિષેધ મળે છે. તે તુલસીના દલની માલાનો જાણવો. પ્રત્યુત સ્નાન તથા ભોજનના સમયમાં તુલસીના કાષ્ઠની માલા ધારણ કરવાનું તો ફળ કહ્યું છે. જેમકે સ્કંદ પુરાણમાં तुलसीकाष्ठमालां यो धृत्वा भुंक्ते द्विजोत्तमः ॥ सिक्थे सिक्थे स लभते वाजपेयफलं मुने ॥ १ ॥ तुलसीकाष्ठमालां यो धृत्वास्नानं समाचरेत ॥ पुष्करेच प्रयागेच स्नातं तेन मुनीश्वर ॥ १ ॥ અર્થ—જે પુરૂષ તુલસીકાષ્ઠ માલા ધારણ કરી ભોજન કરે છે. તે પુરૂષને ગ્રાસે ગ્રાસે વાજપેય નામક યજ્ઞનું ફલ થાય છે. તથા હે મુનીશ્વર ! તુલસીકાષ્ઠ માલા ધારણ કરી જે પુરૂષ સ્નાન કરે છે. તે પુરૂષને પ્રયાગમાં તથા પુષ્કરજીમાં સ્નાન કરવા સમાન ફળ થાય છે.

निवेद्य केशवे मालां तुलसीकाष्ठसंभवाम् ॥
वहन्ति ये नरा भक्त्या तेषां वै नास्ति पातकम् ॥ १ ॥

અર્થ—જેઓ **શ્રીપ્રભુને** નિવેદન કરેલી તુલસીકાષ્ઠની માલા ધારણ કરે છે તેઓને કશું પાપ પ્રાપ્ત થતું નથી—

કંઠમાં માલા નીચે લખેલો શ્લોક ભણી ધારણ કરવી તે શ્લોક નીચે પ્રમાણે—

तुलसीकाष्ठसंभूते माले कृष्णजनप्रिये ॥
बिभर्मि त्वामहं कंठे कुरु मां कृष्णवल्लभम् ॥ १ ॥

જો શ્લોક ભણતાં ન આવડતો હોય તો અષ્ટાક્ષર મંત્રનું ઉચ્ચારણ કરી માલા ધારણ કરવી.

જે કોઈ વૈષ્ણવદીક્ષા લઈ અહર્નિશ કંઠમાં તુલસીની માલા ધારણ ન કરે તેને શાસ્ત્રમાં દોષ કહ્યો છે. જેમ કે **સ્કન્દપુરાણમાં** તથા ગરૂડપુરાણમાં કહ્યું છે કે—

यत्कंठे तुलसी नास्ति ते नरा मूढमानसाः ॥
अन्नं विष्ठा जलं मूत्रं पीयूषं रुधिरं भवेत् ॥ १ ॥
अतः सर्वेषु कालेषु न त्याज्या कंठमालिका ॥
क्षणार्द्धं तद्विहीनो यो विष्णुद्रोही न संशयः ॥ १ ॥

અર્થ—વૈષ્ણવદીક્ષા લઈ તુલસીમાલાને ધારણ નહીં કરનારા મૂઢ કહેવાય છે. તેઓ જે અન્ન ખાય છે, તે વિષ્ઠાસમાન. જલ પીયે છે. તે મૂત્રસમાન અને દૂધ પીયે છે તે રૂધિરસમાન ગણાય છે. માટે કોઈપણ વખતે કંઠમાંથી તુલસીની માલાનો ત્યાગ કરવો નહીં. કારણ કે અર્દ્ધક્ષણ પણ જે માલા વગર રહે છે તે નિઃસંશય વિષ્ણુદ્રોહી તરીકે ગણાય છે.

જનન—મરણ આશૌચ—ચિતાનું કાષ્ટ, ચાંડાલ—રજસ્વલા—શબ (મુડદું) અને સુવાવડી ઇત્યાદિનો સ્પર્શ થવાથી **સચૈલ** (સવસ્ત્ર) **સ્નાન** કરતી વખતે સ્નાનના મધ્યમાં કંઠમાં જે તુલસીની માલા હોય તેનો ત્યાગ કરી બીજી ***નવીન** માલા ધારણ કરવી.

---

* ઉપર લખેલા **અસ્પૃશ્ય** (નહી સ્પર્શ કરવા લાયક) ના **સ્પર્શ** થવાથી જુની **માલાનો** ત્યાગ કરી તે માલાને **નદી—તલાવ**—કે—**વાવ**—વિગેરે **જલાશયમાં** પધરાવી બીજી નવીન **તુલસીકાષ્ઠની માલા** ધારણ કરવી—જોકે બીજી **તુલસીની માલા** ન મળી શકે તેમ હોય તો તે માલાના મણિકા (પારા) ઓની **અરીઠા** વિગેરેથી **ચીકાશ** કાઢી **નવા સૂત્રમાં** પરોવી ધારણ કરવી.

આપણા સંપ્રદાયના વૈષ્ણવોએ બાર મહીનાની ચોવીશ તથા પુરૂષોત્તમ માસની (૨) મળી છવીશ એકાદશી તથા કૃષ્ણજન્માષ્ટમી-રામનવમી, વામનદ્વાદશી તથા નૃસિંહચતુર્દશી એમ ચાર જયન્તી મળી એ ત્રીશ વ્રતો અવશ્ય આગ્રહપૂર્વક કરવાં. અનન્ય ભક્તિ કરનારા વૈષ્ણવોને એ શિવાયનાં બીજાં વ્રતો કરવાની આવશ્યકતા નથી. ચાર જયન્તી તથા એકાદશીનું વ્રત મળી આ પાંચ વિષ્ણુપંચક વ્રતો કહેવાય છે. વૈષ્ણવોને વાસ્તે આ વિષ્ણુપંચકવ્રત કરવાનું શાસ્ત્રકારોએ વિશેષ માહાત્મ્ય કહ્યું છે. જેમ પદ્મપુરાણમાં કહ્યું છે કે—

कृष्णजन्माष्टमी रामनवम्येकादशीव्रतम् ॥
वामनद्वादशी तद्वन्नृहरेस्तु चतुर्दशी ॥ १ ॥
विष्णुपञ्चकमित्येवं व्रतं सर्वाघनाशनम् ॥
नित्यं नैमित्तिकं काम्यं विष्णुपञ्चकमेव हि ॥ २ ॥

અર્થ—કૃષ્ણજન્માષ્ટમી—રામનવમી, વામનદ્વાદશી, નૃસિંહચતુર્દશી અને એકાદશી આ વિષ્ણુપંચક વ્રત કહેવાય છે. તે સર્વ પાપોનો નાશ કરનાર અને તે નિત્ય નૈમિત્તિક તથા કામ્ય છે.

ઉપર લખેલા વ્રતોમાં બનતાં સુધી તો ઉપવાસજ કરવો ઉત્તમ છે. જો તેમ ન બની શકે તો ફલાહાર દિવસમાં એકજવાર કરવો. જો તેમપણ ન બની શકે તો દિવસમાં બે વાર ફલાહાર કરવો. પણ વ્રતને દિવસે અન્નનો તો સર્વથા પરિત્યાગ કરવો. તેમજ વ્રતના દિવસે પાન તથા સુપારી સર્વથા ખાવી નહી. અને દશમીના વેધવાળી એકાદશી કરવી નહી. તથા ચાર જયન્તીયોનાં વ્રતો પણ વેધ રહિત કરવાં.

॥ અન્યાશ્રય ॥

સર્વ વેદશાસ્ત્ર તથા બધા ભક્તિપ્રતિપાદક ગ્રંથોમાં વિશેષે કરીને એક ઈષ્ટદેવનીજ અનન્યભક્તિ કરવાની પ્રસંશા કરેલી છે. અન્યાશ્રય કરવાથી તે અનન્યભક્તિનો ભંગ થાય છે. માટે અનન્યભક્તિ સિદ્ધ કરનારા વૈષ્ણવોયે અન્યાશ્રયનો સર્વથા ત્યાગ જ કરવો.

અન્યાશ્રય એટલે પોતપોતાના ઇષ્ટદેવ શિવાય બીજા દેવનો આશ્રય કરવો તેનું નામ અન્યાશ્રય.

ઉદાહરણમાં જેમકે આપણા સંપ્રદાયમાં બધા શ્રીકૃષ્ણનેજ ઇષ્ટદેવ માને છે. પરંતુ તેમાંથી કોઇ એકપુરૂષ તેથી બીજા પણ દેવતાઓ કામનાને આપવાવાળા છે. એમ માની કોઈ પણ કામનાને માટે બીજા દેવતાઓનો આશ્રય કરે તો તેણે અન્યાશ્રય કર્યો એમ કેહેવાય. તેથી આપણા સંપ્રદાયના વૈષ્ણવોયે કામનાને માટે પણ શ્રીકૃષ્ણ શિવાય બીજા દેવતાઓનો સર્વેશ્વરભાવ માની આશ્રય કરવો નહીં. જેમકે શ્રીમદ્‌ભાગવત સ્કંદ-૨ અધ્યાય ૩-શ્લોક—

अकामः सर्वकामोवा मोक्षकाम उदारधीः ॥
तीव्रेण भक्तियोगेन युजेत पुरुषं परम् ॥ १ ॥

અર્થ-કામના વિનાનો અથવા સર્વ લૌકિક કામનાવાળો અથવા મોક્ષની કામનાવાળો ઉદાર બુદ્ધિ પુરુષ તીવ્ર (ઉત્કટ) ભક્તિ યોગે કરીને પરમ પુરુષનું યજન કરે અર્થાત્ ભજે-

આમાં જાણવાનું આ છે કે પોત પોતાના ઇષ્ટદેવને સર્વોત્કૃષ્ટ અને અદ્વિતીય માનવા તથા તે શિવાય બીજા દેવોમાં સર્વેશ્વરત્વ બુદ્ધિ રાખવી નહીં. એમજ આપણા સંપ્રદાયના વૈષ્ણવોયે સર્વ દેવોને પોતાના ઇષ્ટદેવ સચ્ચિદાનંદ આનંદકંદ શ્રીકૃષ્ણના અંગસ્વરૂપ સમજી અર્થાત્ [1]અંગાંગિભાવ માની યથોચિત યથાકાલ આદર કરવો. પણ કોઇ દેવની નિંદા તો કરવીજ નહીં. જેમકે શ્રીમદ્‌ભાગવત સ્કંધ-૧૧ અધ્યાય ૩-શ્લોક—

श्रद्धां भागवते शास्त्रेऽनिंदामन्यत्र चापिहि ॥

અર્થ-ભગવત્સંબંધિ શાસ્ત્રમાં શ્રદ્ધા રાખવી. તથા અન્ય દેવ પ્રતિપાદક શાસ્ત્રોની પણ નિંદા કરવી નહીં.

બીજા દેવોમાં જે જે કાંઈ પ્રભાવ અને માહાત્મ્ય છે તે તે પોતાના જ ઇષ્ટદેવતા જ છે, એમ સમજવું. આ પ્રકારનો અધ્યાસ પોતાના ચિત્તમાં રાખવાથી અનન્યભક્તિનો પ્રતિબંધક જે અન્યાશ્રયરૂપ દોષ તેની નિવૃત્તિ થઈ પોતાના ઇષ્ટદેવ ઉપર અખંડ પ્રેમભક્તિનો પ્રવાહ ક્રમશઃ વધતો જાય છે.

---

૧ અંગી શ્રીકૃષ્ણ છે. તથા બીજા બધા દેવતાઓ તેમના અંગ છે.

આ વિષયમાં આટલું બીજું પણ સમજવાનું છે કે જ્યાં સુધી પોતાને સંસારાસક્તિ રહેલી છે તેમજ લૌકિક કાર્યોમાં પોતાના ચિત્તનો આગ્રહ પણ બંધાઈ રહેલો છે. અને દેહાધ્યાસને લીધે વર્ણાશ્રમાભિમાન પણ વિદ્યમાન છે ત્યાં સુધી તીર્થમાં તીર્થાંગ દેવતાઓનો યથોચિત આદર સત્કાર કરવો. તથા ઉપનયન વિવાહાદિ સર્વ નિત્ય–નૈમિત્તિક–કર્મોમાં કર્માંગ ગણપત્યાદિ દેવતાઓનું પૂજન તથા શ્રાદ્ધ, ગયાશ્રાદ્ધાદિકમાં પિતૃપૂજન વિગેરે વૈદિક કર્મોનો સર્વથા ત્યાગ કરવો નહી. કારણ કે કોઈપણ સંપ્રદાયના ધર્માચાર્યોયે દેહાધ્યાસ રેહેતા આવશ્યક શાસ્ત્રવિહિત લૌકિક વૈદિકકર્મોનો ત્યાગ કરવાનું કહ્યું નથી. પરંતુ અનન્યભક્તિની ઇચ્છા રાખનારા પુરૂષોયે આવા પ્રકારે ઇશ્વરની આજ્ઞારૂપ વેદશાસ્ત્રોક્ત કર્માંગદેવતાઓનું પૂજન કરતાં પણ તે તે દેવોમાં પોતપોતાના ઇષ્ટદેવના અંગપણાની જ ભાવના કરવી. અને તેમ જ ભગવદાજ્ઞા પાલનરૂપ તે તે વિધિસંપાદનદ્વારા પણ પોતાના ઇષ્ટદેવની પ્રસન્નતાજ તેનું ફલ છે એમ સમજવું.

અનન્યભક્તિ કરનારા પુરુષોયે પોતાના ઇષ્ટદેવ શિવાય ઈતર દેવતાઓના મંદિરમાં ન જવું, તથા તેઓનાં વ્રતાદિકો પણ કરવાં નહી. એમ જે કોઈ કોઈ ઠેકાણે સાંપ્રદાયિક ગ્રંથોમાં લખેલું છે તે કાંઈ દ્વેષમૂલક છે એમ સમજવું નહી. કિંતુ તે કથનનું તાત્પર્ય આમ સમજવાનું છે કે એ નિષેધ જ્ઞાનદુર્બલ હીનાધિકારીયોને માટે છે. તેમના ચિત્તની ચંચલતાને લીધે તેમની ચિત્તવૃત્તિ દુર્બલ રહે છે. તેથી જ્યાં સુધી ચિત્તવૃત્તિનો યથાર્થ નિરોધ નથી થયો ત્યાં સુધી તેમ કરવાં જાતાં તે હીનાધિકારીની ભક્તિ પોતાના ઈષ્ટપરથી ઓછી થવાનો તથા અનેક ઈશ્વર હોવાનો ભ્રમ થવાનો સંભવ છે. જેમકે એક નાહાનું જલાશય અમુક ખેતરની પુષ્ટિને માટે બનાવેલું હોય તેના બે ત્રણ ફાટા પડી, તેમાંનું જલ છૂટું છૂટું વેહેંચાઈ જાય તો તેથી તે જલ મૂલ ખેતરને પુરેપુરૂં પુષ્ટ કરી શકતું નથી. તેમ પ્રેમ (ભક્તિ) ના વિભાગો થવાથી પોતાના ઇષ્ટદેવ પણ પૂર્ણ પ્રસન્ન થતા નથી તે માટે જ અનન્યભક્તિના જ ઉપદેશક આચાર્યોયે હીનાધિકારીયોના ચિત્તમાં ઇશ્વરબહુત્વની સંભાવના થઈ તેમની ચિત્તવૃત્તિમાં ભ્રમ ન થાય તેથી જ આ પ્રમાણે નિષેધ કર્યા છે.

આ સંપૂર્ણ કથનનો સારાંશ આ છેકે આ પ્રમાણે સંસારમાંના રાગોની નિવૃત્તિપૂર્વક પ્રભુની અનન્યભક્તિ કરવાથી પ્રેમનો પ્રવાહ

પૂર્ણરીતે ભગવાનને અભિમુખ થઈ જાય છે. તેથી વૈષયિક ઘરબારાદિમાં જે દૃઢ પ્રેમ બંધાઈ રહ્યો છે. તે સ્વયં નિવૃત્ત થઈ જાય છે પરંતુ જ્યાંસુધી જીવને સર્વાત્મભાવ થઈ પ્રપંચવિસ્મૃતિપૂર્વક ભગવદાસક્તિરૂપ નિરોધ સિદ્ધ નથી થયો ત્યાંસુધી અન્ય (બીજે) ઠેકાણે અનુરાગ (પ્રીતિ)ના ત્યાગપૂર્વક ભક્તિમાર્ગની સાંપ્રદાયિક સેવારૂપ પ્રણાલિકા (રીતિ) દ્વારા જેમ પોતાના ઇષ્ટદેવમાંજ શનૈઃ શનૈઃ (ધીમે ધીમે) પ્રેમની વૃદ્ધિ થાય તેવો અભ્યાસ નિરંતર કરતાં રેહેવું એજ અનન્યભક્તિના ઉપદેશનું તાત્પર્ય છે. એ પ્રમાણે કરતાં જ્યારે ક્રમશઃ ભગવાનમાં શુદ્ધાનુરાગ (શુદ્ધ પ્રેમ)ની ગાઢાવસ્થા થઈ જાય છે ત્યારે તો દેહાધ્યાસ પણ રેહેતો નથી. એજ ઉત્કૃષ્ટ અનન્યભક્તિની પૂર્ણાવસ્થા છે. આવી અવસ્થામાં તો આશ્રય અથવા અન્યાશ્રય આ બેયના ઉપદેશની આવશ્યકતાજ રેહેતી નથી. કારણકે સર્વાત્મભાવ થવાથી તે વખત તો સર્વત્ર પોતાના ઇષ્ટદેવનેજ જુવે છે.

વૈષ્ણવોએ ભગવત્પ્રાપ્તિના પ્રતિબંધકરૂપ કામ ક્રોધ–લોભ–મોહ–મદ–મત્સર–આ છ શત્રુઓનો સર્વથા ત્યાગજ કરવો. તેમજ અસત્ય ભાષણ–વૃથાલાપ–(વગર કારણે બોલવું) દ્યૂત (જુગાર) ચોરી વિગેરે નિંદ્ય કર્મોનો સર્વથા ત્યાગ કરવો. તથા પરસ્ત્રી, કામી, ચોર, બહિર્મુખ, નાસ્તિક, દુર્જન, ઇત્યાદિક દુષ્ટજનોનો સર્વથા સંગ કરવો નહીં. એમજ સૂતકીનું અન્ન, એકાદશાહ, દ્વાદશાહ, વિગેરે પ્રેતાન્ન ઇત્યાદિ તામસી ભોજન કરવું નહીં. અને લસણ–ડુંગળી, ગાજર–કલિંગડ. (તડબૂચ) લાલ મૂળા. સફેત રીંગણાં ઇત્યાદિ નિષિદ્ધ પદાર્થો ખાવા નહીં. એમજ મનુષ્યની શારીરિક તથા માનસિક, બેઉ શક્તિનો હ્રાસ કરનારા મદ્યાદિ સર્વ માદક પદાર્થોનો સર્વથા ત્યાગ કરવો. ટૂંકામાં આટલુંજ કહેવામાં આવે છે કે જે જે પદાર્થોનું [1]શાસ્ત્રમાં વિધાન કરેલું છે. તેનો સ્વીકાર તથા નિષિદ્ધનો પરિત્યાગ કરવો જેમકે શ્રીગીતાજીમાં અધ્યાય ૧૬ શ્લોક ૨૪

तस्माच्छास्त्रं प्रमाणं ते कार्याकार्यव्यवस्थितौ ॥
ज्ञात्वा शास्त्रविधानोक्तं कर्म कर्तुमिहार्हसि ॥ १ ॥

---

૧ ધર્મશાસ્ત્રમાં.

અર્થ-હે અર્જુન કાર્યાકાર્યની વ્યવસ્થા એટલે (આ કર્મ કરવાનું છે અને આ કર્મ કરવાનું નથી) આ વ્યવસ્થામાં તાહારે શાસ્ત્રજ પ્રમાણ તરીકે માનવું તેથી જે શાસ્ત્રમાં વિહિત (કર્તવ્ય) કહ્યું છે તેજ કર્મ કરવાની તને યોગ્યતા છે.

સર્વ વૈષ્ણવોને જોઇએકે જો પોતાને કોઇ પણ કાર્યાર્થ એક રાત્રને વાસ્તે પણ પરગામ જવું પડે તો નીચે લખેલા પદાર્થો સાથેજ રાખવા. શ્રીઠાકુરજીની અથવા શ્રીચિત્રજી [1] ઝાંખી તથા જે જે સેવોપયોગી પદાર્થો હોય તે અને આહ્નિકનું સાહિત્ય અર્થાત્ પેહેરવાનાં તથા ઓઢવાનાં પટવસ્ત્રો (રેશમી વસ્ત્ર તથા ઉપવસ્ત્ર) એક આસન, સંધ્યાનાં પાત્રો, ચરણામૃતની ડાબલી, તિલક કરવાનાં પ્રસાદી, કેસર, કુંકુમાદિ દ્રવ્ય અને ગોપીચંદન, મુદ્રા વિગેરે તથા તુલસીની માલા સહિત ગોમુખી અને નિત્યપાઠ કરવાનાં પુસ્તકાદિ દોરી શીખે પીવાનું જલપાત્ર કરવા વિગેરે અને શૌચપાત્ર એક જુદૂંજ રાખવું. જે ગામમાં આપણે નિવાસ કરતાં હોઇયેં તે ગામમાં જો સ્વસંપ્રદાયનું મંદિર હોય તો ત્યાં નિરભિમાનપણે બનતા સુધી શ્રીપ્રભુના દર્શન કર્યા વગર જમવું નહીં. અને પોતાની તથા પુત્રપૌત્રાદિની વરસગાંઠને દિવસે જે બની શકે તે મંદિરમાં સામગ્રી પોંહોંચાડવી. તથા જો તે ગામમાં પુષ્ટિમાર્ગીય ગુરૂ બિરાજતા હોય તો તેઓને યથાશક્તિ ભેટ ધરવી. તેમજ યજ્ઞોપવીત વિવાહ વિગેરે શુભ કાર્યોના પ્રસંગોમાં પણ તે તે કાર્યના આરંભમાંજ યથાશક્તિ સામગ્રી પોહોચાડી તે તે કાર્યની આજ્ઞા લેવી. તથા પોતાના ઉત્સાહાનુકૂલ ઋતુ અનુસાર યથાશક્તિ કોઈ શ્રીપ્રભુનો મનોરથ પણ કરવો આવો સદાચાર છે.

ટૂંકામાં ધર્મ-અર્થ-કામ-અને મોક્ષ આ ચારે પુરૂષાર્થોના યથાર્થ ઉપદેશ કરનારા તથા આ મહાભયંકર જન્મ મરણનાં દુ:ખથી છોડાવનારા શ્રીગુરૂજ હોય છે. આવાં કારણોને લીધે સર્વ વેદશાસ્ત્રોમાં શ્રીગુરૂનું પૂર્ણ માહાત્મ્ય પ્રતિપાદન કરેલું છે. જેમ કે શ્વેતાશ્વતર ઉપનિષદ્‌માં કહ્યું છે કે-અર્થ-જે પુરૂષની ભગવાનમાં જેવી પરાભક્તિ છે. તેવીજ ભક્તિ જો તેની ગુરૂમાં પણ હોય તો તાદૃશ દૃઢગુરૂભક્તિયુક્ત મહાત્માને ગુરૂ ઉક્ત ઉપદેશનો પ્રકાશ અર્થાત્ યથાર્થ અનુભવ થાય છે. એમજ શ્રીમદ્‌ભાગવત-સ્કંધ-૧૧-અધ્યાય-૧૭ શ્લોક-૨૬-

---

૧-અને શ્રીની ઝાંપીની આજુથી વધારે સંભાળ રાખવી.

आचार्यं मां विजानीयान्नावमन्येत कर्हिचित् ॥
न मर्त्यबुध्याऽसूयेत सर्वदेवमयो गुरुः ॥ १ ॥

અર્થ—શ્રીકૃષ્ણ ઉદ્ધવજીને ઉપદેશ કરે છે કે હે ઉદ્ધવ! આચાર્ય (ગુરૂ) મને જાણ અર્થાત્ હુંજ છું. અથવા માહારૂંજ સ્વરૂપ છે. માટે મનુષ્ય બુદ્ધિથી ક્યારે પણ ગુરૂનું અપમાન અથવા નિંદા કરવી નહીં. કારણ કે ગુરૂ સર્વ દેવમય છે.

વળી એમ પણ કહ્યું છે કે “ अविद्यो वा सविद्यो वा गुरुरेव जनार्दनः ” ઈત્યાદિ વાકયોનું તાત્પર્ય આમ સમજવાનું છે કે આ પુષ્ટિ ભક્તિ સંપ્રદાયના મુખ્ય આચાર્ય શ્રીવલ્લભાચાર્યજી છે અને તેઓનાજ પ્રભાવથી તથા તેઓની જ આજ્ઞાથી ઉપદેશ કરનારા તેમના વંશજો આચાર્યદ્વારભૂત સમજવા તેથી તઓમાં પણ સાક્ષાત્ શ્રીઆચાર્યનોજ ભાવ રાખવાથીજ તે ઉપદેશની સિદ્ધિ થાય છે. માટે જે ગામમાં આપણે નિવાસ કરતા હોઇયે તે ગામમાં જ્યારે કોઇપણ પુષ્ટિમાર્ગીય આચાર્યો પધારે ત્યારે ગાજતાં વાજતાં ઉત્સાહપૂર્વક સામા પધરાવવા જવું. તથા આદરપૂર્વક પધરાવી લાવવા. અને જ્યાં સુધી શ્રી ગુરૂ પોતાના ગામમાં બિરાજે ત્યાં સુધી બનતાં દર્શન તથા ચરણસ્પર્શ કર્યો વિના જમવું નહી. અને શ્રદ્ધા ઉત્સાહ તથા પ્રેમપૂર્વક યથાશક્તિ દ્રવ્યાદિથી પણ સેવા કરવી. અને તે કરતાં પણ નિરભિમાન થઇ મનમાં આમ સમજવું કે અમારાથી કાંઈ પણ બન્યું નથી. હાલમાં શ્રી પ્રભુને તથા ગુરૂને સાષ્ટાંગદંડવત્ પ્રણામ કરવાનો પ્રચાર શિથિલ થઈ ગયો છે. પરંતુ તેમ થવું અયુક્ત છે. માટે સમજુ વૈષ્ણવોયે શ્રી પ્રભુને તથા ગુરૂને સાષ્ટાંગદંડવત્ પ્રણામ કરવા. તથા ગુરૂ જ્યારે ઉભા થાય ત્યારે શિષ્યે પણ અભ્યુત્થાન અર્થાત્ ઉઠી ઉભા થવું. અને વૈષ્ણવોયે પરસ્પર મળતાં ભગવન્નામ સ્મરણાત્મક જયશ્રીકૃષ્ણ કરવાનો જ વ્યવહાર રાખવો.

સર્વ વૈષ્ણવોયે પોતપોતાના નિવેદનમંત્રોપદેષ્ટા શ્રી ગુરૂદેવનો જન્મ દિવસ પ્રેમપૂર્વક ઉત્સાહથી માનવો. જેને ત્યાં સ્વરૂપસેવા બિરાજતી હોય તેણે પોતાને ઘેર ઉત્સાહપૂર્વક તે દિવસ નિત્યથી વિશેષ યથાશક્તિ શ્રીને [1]શૃંગાર સામગ્રી આદિનો વિનિયોગ કરવો.

---

૧ જો પોતાના **શ્રી ગુરૂદેવ** ભુતલપર બિરાજતા હોય તો **શ્રીગુરૂના** જન્મ દિવસને દિવસે પોતાના ઘરમાં શ્રીનો **દુમાલા** આદિનો **શૃંગાર** કરવો. જો **ભૂતલ**

૬

અને જે ગામમાં આપણે રેહેતા હોઇયે ત્યાં જો સ્વસંપ્રદાયનું મંદિર (હવેલી) હોય તો ત્યાં સામગ્રી પોહોચાડવી અને બને તો પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે ઋતુ અનુસાર કાંઈ શ્રીનો મનોરથ પણ કરાવવો. અને દર વર્ષે પોતાના ગુરૂના જન્મદિવસને દિવસે યથાશક્તિ શ્રી ગુરૂદેવની [1]ભેટ કાઢવી. તથા પોતાની શક્તિ પ્રમાણે વૈષ્ણવોને મહાપ્રસાદ લેવરાવવો. અને તે દિવસે વૈષ્ણવોચે ભેગા થઈ સમાજ સહ પ્રેમપૂર્વક ભગવદ્ગુણગાન તથા ભગવદ્ભજન કરવું. અને બને તો જો તે ગામમાં કોઈ શ્રી આચાર્યચરણ બિરાજતા હોય તો તેમને કેસરસ્નાન કરાવવું એહવો પ્રાચીન સદાચાર છે.

સર્વત્ર વેદશાસ્ત્રોમાં ભગવાનના નામનું અતુલ માહાત્મ્ય કહ્યું છે. તેમાં પણ આ કરાલ કલિકાલમાં તો ભગવન્નામસ્મરણ શિવાય તપ-જ્ઞાન, વૈરાગ્ય-યોગાદિ-કોઈપણ સાધન યથાર્થ રીતે બની શકે તેમ નથી. તે માટે આવા ભયંકર સમયમાં તો કેવલ પ્રભુના નામનોજ આધાર છે. જેમ—શ્રીમદ્ભાગવત-સ્કંધ-૧૨-અધ્યા-૩-શ્લોક-૫૨

कृते यद् ध्यायतो विष्णुं त्रेतायां यजतो मखैः ॥
द्वापरे परिचर्यायां कलौ तद्धरिकीर्तनात् ॥ १ ॥

અર્થ-સત્યયુગમાં, અષ્ટાંગયોગની રીતે ચિત્તને એકાગ્ર કરી ભગવાનનું ધ્યાન કરવાથી જે ફલ થતું હતું. અને ત્રેતાયુગમાં અશ્વ-

---

ઉપર બિરાજતાં ન હોય તો ગુરૂના ઉત્સવને દિવસે કુલહનો શૃંગાર કરવો.-૨-વરસ દિવસમાં શ્રી ગુરૂને ત્યાં આ પ્રમાણે ભેટ મોકલવી. જેને ત્યાં સ્વરૂપસેવા બિરાજતી હોય તેને ત્યાં જન્માષ્ટમીને દિવસે પલનાં સમય તથા દિવાલીને દિવસે હટડી વખત પોતાના ઘરનાંશ્રી આગલ જે ભેટ ધરાય છે. તે ભેટ પોતાના ગુરૂદેવના મુખ્ય સેવ્યસ્વરૂપ બિરાજતા હોય તેની છે એમ ગોસ્વામિ શ્રીદ્વારકેશલાલજીયે પોતાની ભાવના નામના ગ્રંથમાં દર્શાવેલ છે. અને ગુરૂના જન્મદિવસની તથા પવિત્રાની આ બે ભેટ ગુરૂની છે. આ ઉપર લખેલી ભેટ દર વરસે અથવા જુજ રકમ હોય તો બીજે ત્રીજે વરસે શ્રીઠાકુરજીની તથા ગુરૂની એમ ખુલાસાથી નોખી વિગત જણાવી ભેટિયાદ્વારા અથવા કોઈ પણ માર્ગદ્વારા પોતાના ગુરૂ જ્યાં બિરાજતા હોય ત્યાં મોકલાવી આપવી—

1 આપણા મહદ્ભાગ્યથી જો તે ગામમાં શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીની બેઠક હોય તો ત્યાં કેસરસ્નાન-ભેટ-સામગ્રી. વિગેરે જે આપણાથી બની શકે તે ઉત્સાહપૂર્વક મનોરથ કરવો.

મેધાદિ યજ્ઞો કરવાથી જે ફલ થતું હતું. તથા દ્વાપરયુગમાં ભગવાનની પરિચર્યા એટલે ષોડશોપચાર-પંચોપચાર-પૂજા કરવાથી જે ફલ થતું હતું. તે ફલ કલિયુગમાં કેવલ હરિકીર્તન (ભગવન્નામોચ્ચારણ) કરવાથીજ થાય છે.

એમજ શ્રીઆચાર્યચરણોએ પણ નવરત્ન નામના ગ્રંથમાં આજ્ઞા કરી છે કે—

तस्मात्सर्वात्मना नित्यं श्रीकृष्णः शरणं मम ॥
वदद्भिरेव सततं स्थेयमित्येव मे मतिः ॥ १ ॥

અર્થ-સર્વ કાલમાં સવ ભાવથી (श्रीकृष्णः शरणं मम) આ અષ્ટાક્ષરમંત્રનું નિરંતર ઉચ્ચારણ કરતાંજ રેહેવું. એમ અમારી મતિ છે. તેથી આપણા સંપ્રદાયના વૈષ્ણવોએ અહર્નિશ શરણભાવપૂર્વક ભગવન્નામાત્મક અષ્ટાક્ષરમંત્રનું ઉચ્ચારણ ન થાય તો જીવને સદ્યઃ (તરત) આસુરાવેશ થઈ જાય છે. માટે દરેક વૈષ્ણવોએ જેમ બની શકે તેમ ભગવન્નામાત્મક શ્રીકૃષ્ણ: શરણં મમ આ શરણમંત્રનું પોતાના મુખથી સર્વદા ઉચ્ચારણ કરતાજ રેહેવું.

॥ अयं ग्रन्थसमाप्तिश्लोकः ॥

श्रीमन्मन्मथमोहनप्रभुकृपाकूपारपूरोद्गमै
राम्नायागमधर्मरक्षणसदाचारप्रचारादरम् ॥
पूर्णप्रेमपुरस्सरं च भवतु श्रीकृष्णचन्द्रे मनो
वारंवारमनन्यभक्तिनिरतं वर्णत्रयस्य ध्रुवम् ॥ १ ॥

અર્થ-શ્રીમન્મથમોહન પ્રભુની કૃપારૂપ સમુદ્રના પૂરથી વેદશાસ્ત્ર પ્રતિપાદિત વર્ણાશ્રમ ધર્મની રક્ષા તથા સનાતન ધર્મમાં આદર અને જેમ શ્રીકૃષ્ણચંદ્રનાં ચરણારવિંદમાં વર્ણાશ્રમ ધર્મ પૂર્વક અનન્ય ભક્તિનો પ્રચાર થાય તેવો ઉત્સાહ વર્ણત્રય અર્થાત્ બ્રાહ્મણ ક્ષત્રિય વૈશ્યોના હૃદયમાં સદા થાઓ. ॥ ૧ ॥

વૈષ્ણવાહ્નિક સમાપ્ત.